



Майоран



Розмарин



Базилик

# *Доривор ўсимлиқлар ва улардан фойдаланиш*

## *ҚУШОБ-3*

- *Гиёҳларнинг халқ табобатида қўлланилиши*
- *Турли касалликларда гиёҳлардан фойдаланиш*
- *Доривор таркиблар тайёрлаш*
- *Фитотерапия усуллари*
- *Доривор гиёҳлар лугати*
- *Қадимий шифобахш гиёҳлар таркиблари*

*Илм ҳам боқийдир, ҳам абадий у,  
Илмдан бошқаси саватдаги сув.  
Илмсиз киши нима? Ҳайвон эрур,  
Жонсиз тана, бир нақшсиз айвон эрур.  
Авлоний*

## **МУНДАРИЖА**

### **3-Китоб. Доривор гиёҳларнинг тавсифлари (давоми)**

<i>Савринжон</i>	<b>5</b>
<i>Сангвизорба</i>	<b>5</b>
<i>Сано</i>	<b>6</b>
<i>Санчикўт</i>	<b>6</b>
<i>Сариқ гулсапсар</i>	<b>7</b>
<i>Сариқ ўрмонқора</i>	<b>7</b>
<i>Сассиқ коврак</i>	<b>7</b>
<i>Сафроўт</i>	<b>8</b>
<i>Сачратқи</i>	<b>8</b>
<i>Седана</i>	<b>9</b>
<i>Сигиркуйруқ</i>	<b>10</b>
<i>Сохта каштан</i>	<b>10</b>
<i>Спонгилла</i>	<b>11</b>
<i>Тепалик ёронгули (Анжабор)</i>	<b>11</b>
<i>Терпенгин мойи</i>	<b>11</b>
<i>Тизимгул</i>	<b>12</b>
<i>Тиканли кавар (Қовул)</i>	<b>12</b>
<i>Тиллабош</i>	<b>12</b>
<i>Толокнянка</i>	<b>13</b>
<i>Тог арникаси</i>	<b>14</b>
<i>Тогжамбил</i>	<b>14</b>
<i>Тог жумрут (Итжумрут)</i>	<b>15</b>
<i>Тограйхон</i>	<b>15</b>
<i>Тог қуддуси</i>	<b>16</b>
<i>Тикандарахт</i>	<b>16</b>

<i>Тиканли элеутерококк</i>	<i>17</i>
<i>Тиканли кўзикулоқ</i>	<i>17</i>
<i>Туганаклар</i>	<i>17</i>
<i>Туксиз саминчўп</i>	<i>18</i>
<i>Туксиз стефания</i>	<i>18</i>
<i>Туркистон исмалоги (Чўчқа тикан)</i>	<i>18</i>
<i>Тут</i>	<i>19</i>
<i>Тўртгулбарг клюква</i>	<i>19</i>
<i>Тўқ қизил эхинацея</i>	<i>20</i>
<i>Укроп (Хушбўй шивит)</i>	<i>20</i>
<i>Учбарг</i>	<i>20</i>
<i>Уч бўлакли қорақиз (Иттиканак ўсимлиги)</i>	<i>21</i>
<i>Фармакогнозия</i>	<i>21</i>
<i>Фенолглизозидлар</i>	<i>21</i>
<i>Фитонцидлар</i>	<i>22</i>
<i>Флавоноидлар</i>	<i>22</i>
<i>Флойодикарпус</i>	<i>23</i>
<i>Хандон писта</i>	<i>23</i>
<i>Хантал</i>	<i>23</i>
<i>Хин дарахти</i>	<i>24</i>
<i>Хитой шизандраси</i>	<i>24</i>
<i>Хитой чойи</i>	<i>25</i>
<i>Хуперзия</i>	<i>25</i>
<i>Цианоген гликозидлар</i>	<i>26</i>
<i>Цитрус</i>	<i>26</i>
<i>Чилонжсийда</i>	<i>27</i>
<i>Чинор барг стеркулия</i>	<i>27</i>
<i>Читранги</i>	<i>27</i>
<i>Чага (Оққайин қора замбуруғи)</i>	<i>28</i>
<i>Черника</i>	<i>28</i>
<i>Чойўт (Тешик далачой)</i>	<i>29</i>
<i>Чўзинчоқ беҳи</i>	<i>38</i>
<i>Чўзиқ мевали жут</i>	<i>39</i>

<i>Ширач (Регель ширачи)</i>	39
<i>Ширчой</i>	39
<i>Шоколад дарахти</i>	40
<i>Шохкуя</i>	40
<i>Шумурт</i>	41
<i>Шўр бўян</i>	41
<i>Эвкалипт</i>	41
<i>Экма гречиха</i>	42
<i>Эман</i>	42
<i>Эрбаҳо (Газакўт)</i>	42
<i>Эфир мойлари</i>	43
<i>Эшакбодринг</i>	44
<i>Юкка</i>	44
<i>Ямс</i>	44
<i>Янтоқ</i>	45
<i>Ўрмон қулуннайи (Ўрмон ертутти)</i>	46
<i>Ўсимликнинг ер устки қисми (Ўти)</i>	46
<i>Ўтлоқ себаргаси (Кушқароқ)</i>	46
<i>Қайрағоч барг эвкомия (Хитой гуттаперча дарахти)</i>	47
<i>Қалампирмунчоқ дарахти</i>	47
<i>Қалин барг бергения</i>	47
<i>Қатор тишли девортағиўт</i>	48
<i>Қатрон</i>	48
<i>Қашқарбеда</i>	48
<i>Қизилча (Загоза)</i>	49
<i>Қичитқи ўт (Чаёнўт)</i>	50
<i>Қовоқ</i>	50
<i>Қоразира</i>	51
<i>Қора мингдевона</i>	51
<i>Қорағат ёки Қора смородина</i>	52
<i>Қора маржондарахт</i>	52
<i>Қора мевали арония</i>	53
<i>Қора андиз</i>	53

<b>Қорақарагай</b> _____	<b>53</b>
<b>Қорақобуқ (Омонқора)</b> _____	<b>54</b>
<b>Қора терак (Мирзатерак)</b> _____	<b>54</b>
<b>Қулмоқ</b> _____	<b>55</b>
<b>Қумлоқ бўзночи</b> _____	<b>55</b>
<b>Қум сассиққурайи</b> _____	<b>55</b>
<b>Қундуз</b> _____	<b>56</b>
<b>Қушқўнмас (Сариқгул)</b> _____	<b>56</b>
<b>Ғўза</b> _____	<b>57</b>
<b>ИЛОВА. Доривор гиёҳлар номларининг қисқача луғати</b> _____	<b>58</b>
<b>Фойдаланилган адабиётлар руйҳати</b> _____	<b>77</b>

### **Савринжон**

Савринжон (*Безвременник*) лолагулдошлар оиласига мансуб, кўп йиллик **заҳарли** ўт ўсимликдир. Тиббиётда икки турининг туганак пиёзи ишлатилади: **Чиройли савринжон** (*Безвременник великолепный*) ва **Кузги савринжон** (*Безвременник осенний*). Уларнинг тугунак пиёзлари таркибида алкалоидлар (*колхицин, колхамин, специозин ва бошқалар*), гликоалкалоидлар, флавоноидлар (*апигенин ва бошқалар*), қандлар, фитостеринлар ва бошқа бирикмалар бор. Колхамин (*омаин*) таблетка ва суртма дорилар ҳолида тери раки ва сурункали лейкоз касалликларини даволашда қўлланилади.

### **Сангвизорба**

Доривор Сангвизорба (*Кровохлебка лекарственная*) раъногулдошлар оиласига мансуб, бўйи 1 метргача етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Ўтлоқ, ботқоқлик ва дарёлар атрофида ўсади. Тиббиётда илдизпояси билан илдизи ишлатилади. Таркибида кўп миқдорда ошловчи моддалар, сапонинлар, галлат ва эллаг кислоталари ва бошқа моддалар бор. Дори препаратлари – қайнатмаси, суюқ экстракти меъда ва ичак касалликлари (*ичкетар, энтероколит*) ни даволаш, баъзан қон кетиши (*қон тупуриши, бачадондан қон кетиши*) ни тўхтатиш учун қўлланилади.

## **Сано**

*Фариб, фақир, етимларни ҳар ким сўрар,  
Рози бўлур ул бандадин парвардигор.  
Эй беҳабар, сен бир сабаб ўзи асрор,  
Хақ мустафо пандин эшитиб, айдим мано.  
Ахмад Яссавий*

Сано (*Кассия*) дуккакдошлар оиласига мансуб, бўйи 1 метрга етадиган ярим буталардир. Тиббиётда икки турининг барги ва меваси ишлатилади:

- ***Найза барг сано*** (*Кассия остролистная*)
- ***Ингичка барг сано*** (*Кассия узколистная*)

Мамлакатимизда сано бир йиллик ўсимлик сифатида ўстирилади. Санонинг барг ва мевалари таркибида антрацен унумлари (*сеннозид А ва В, реин, алой-эмодин, глюкорейн ва бошқалар*), флавоноидлар, салицилат ва бошқа кислоталар, смолалар ва бошқа бирикмалар бор. Дори препаратлари (*дамламаси, қуруқ экстракти, сенадексин, мураккаб сано дамламаси – Вена ичимлиги ва бошқалар*) сурги сифатида ва бавосил касаллигида ишлатиладиган чойлар – йиғмалар, кафиол ва антрасеннин препаратлари таркибига киради. Тиббиётда номлари эслатиб ўтилган касалликларни даволаш учун санонинг яна бир тури – ***Тўмтоқ барг сано*** (*Кассия туполистная*) нинг барги ҳам ишлатилинади.

## **Санчикўт**

Санчикўт (*Василистник*) айиктовондошлар оиласига мансуб, бўйи 15-100 см гача етадиган кўп йиллик ***захарли*** ўт. Тоғлардаги ўрмонзорларда, арчазорларда, тоғ бағирларида, ўтлоқлар, чакалакзорларда ва дарё водийларида ўсади. Тиббиётда қуйидаги турларининг ер устки қисмлари ишлатилади:

- ***Сассиқ санчикўт*** (*Василистник вонючий*)
- ***Изопироид санчикўт*** (*Василистник изопироидный*)
- ***Кичик санчикўт*** (*Василистник малый*)
- ***Оддий санчикўт*** (*Василистник простой*)

Уларнинг таркибида алкалоидлар (*фетидин, тальмин, таликтримин ва бошқалар*), флавоноидлар, кумаринлар, сапонинлар, С витамини, органик кислоталар, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Ер устки қисми сўрмаси (*настойкаси*) қон босимини пасайтириш таъсирига эга бўлиб, гипертония ҳамда стенокардия (*юрак санчиги*) ва қон айланишининг бузилиши касалликларини даволашда ишлатилади. Кичик санчиқўтнинг ер устки қисми доривор йиғмалар таркибига киради.

### ***Сариқ гулсапсар***

Сариқ гулсапсар (*Касатик (Ирис) желтый*) сапсардошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўт ўсимлик. Тиббиётда илдиздояси ишлатилади. Таркибида ошловчи ва бошқа моддалар бор. Қайнатмаси меъда-ичак касалликларида буруштирувчи восита сифатида қўлланилади. Илдиздояси шифобахш йиғмалар таркибига киради.

### ***Сариқ ўрмонқора***

Сариқ ўрмонқора (*Мачек желтый*) кўкнордошлар оиласига мансуб, бўйи 20-50 см келадиган икки йиллик **заҳарли ўт** ўсимлик. Мамлакатимизнинг шимолида ва Чимкент вилоятида ўстирилади. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида алкалоидлар (*глауцин, хелидонин, хелеритрин, санвинарин ва бошқалар*) бор. Дори препарати – глауцин гидрохлорид гипертония касаллигининг 1-чи ва 1-босқичларини, эндоартерит касаллигини даволаш учун ҳамда йўтал қолдирувчи восита сифатида қўлланилади.

### ***Сассиқ коврак***

Сассиқ коврак (*Ферула вонючая*) селдердошлар (*соябонгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 1 метрга етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Мамлакатимиздаги даштларда, ялангликлар, қумли чўллар ва тоғ олди текисликларида ўсади. Тиббиётда илдизи ва илдиз елими – смоласи ишлатилади. Илдизи таркибида кўп миқдорда крахмал ва смола бор. Илдизидан олинган елим – смола (*қуриган сут шираси*) – «Асса Фетида» смолалардан, елимдан, эфир мойидан ва бошқа бирикмалардан

(умбеллиферон кумарин, ферула кислотаси ва унинг смола спиртлари билан ҳосил қилган эфирлари) дан таркиб топган. Елим – смола эфир мойи таркибида ўсимликка саримсоқ хиди берувчи органик сульфидлар, пинен, кумаринлар ва бошқа бирикмалар бўлади. Сассиқ кавракнинг елими – смоласи халқ табобатида томир тортиши, ўпка сили, ўлат, захм, кўкйўтал, тиш оғриғи, асаб ва бошқа касалликларни даволаш учун ҳамда гижжа ҳайдовчи восита сифатида қўлланилади. Ковракнинг жуда ёш новдаларини янчиб, қатикқа қориб, хавфли шишлар ва захмга даво қилинади. Елим - смола сўрмаси (*настойкаси*), эмульсияси ва ҳаб дори ҳолида астма, томир тортишиши ва асаб касалликларида ишлатилади. Коврак турларидан яна кўйидаги учтаси халқ табобатида сассиқ коврак каби ишлатилади:

- **Оқ коврак (Оқ шаир) – Ферула Ешке**
- **Шаир коврак (Шаир) – Ферула шаир**
- **Сумбул коврак (Сумбул) – Ферула мускусная**

Ковракнинг бу турлари ҳам мамлакатимизда ўсади ва илдизлари таркибида сассиқ ковракка ўхшаш смола, эфир мойи, елим, кўп миқдорда крахмал ва бошқа бирикмалар сақлайди.

### ***Сафроўт***

Доривор сафроўт (*Авран лекарственный*) сигиркуйрукдошлар оиласига мансуб, бўйи 20-60 см келадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида гликозидлар, алкалоидлар, сапонинлар, флавоноидлар, кукурбитацин **Е** ва **U** ва бошқа моддалар бор. Ер устки қисми Здренко йиғмаси таркибига киради. Халқ табобатида ўсимлик дамламаси ёки қайнатмаси сурги, сийдик ва гижжа ҳайдовчи восита сифатида, бавосил, подагра, сарғайма, яраларда ва вена қон томирларини кенгайтириш учун ҳамда жигар, талоқ, шунингдек тери касалликларини даволашда қўлланилади.

### ***Сачратқи***

Оддий сачратқи (*Цикорий обыкновенный*) астрадошлар (*мураккабгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 30-100 см га етадиган кўп



йиллик ўт ўсимлик. Мамлакатимиздаги ўрмон атрофларида, чакалакзорларда, ўтлоқларда, текисликларда, экинзорларда ва йўл ёқаларида ўсади. Тиббиётда ер устки қисми ва илдизи ишлатилади. Таркибида кумаринлар, флавоноидлар, **С** ва **В** витаминлари, гликозидлар, ароматик оксикислоталар, аччиқ сут шира, кўп миқдорда инулин ва бошқа моддалар бор. Илдизи қадимдан иштаҳа очиш, овқат ҳазм бўлишини яхшилаш, сарғайма ва бошқа жигар касалликларини даволашда қўлланилиб келинади. Ер устки қисмининг қайнатмаси (*ёки дамламаси*) яна турли тери, меъда-ичак, буйрак ва бошқа касалликларни даволашда қўлланилади.

### ***Седана***

*Мулло, муфти бўлгонлар,  
Ёлгон даъво қилгонлар,  
Оқни қаро қилгонлар,  
Шул тобутга кирмишлар.  
Ахмад Яссавий*

Седана (*Чернушка*) айиқтовондошлар оиласига мансуб, бўйи 20-50 см га етадиган бир йиллик ўт ўсимликлардир. Мамлакатимиз чўлларидаги қияликларда, ташландиқ ерларда, боғларда ва экинзорларда ўсади. Баъзан, махсус ўстирилади. Тиббиётда қуйидаги икки турининг уруғи ишлатилади:

- ***Дамашқ седанаси*** (*Чернушка дамасская*) нинг уруғи таркибида эфир мойи, алкалоидлар, **Е** витамини, кўп миқдорда ёғ, липаза ферменти ва бошқа моддалар бор. Халқ табобатида сийдик ва ел ҳайдовчи, хайзни тартибга солувчи восита сифатида ҳамда шишларни даволашда қўлланилади. Уруғидан ферментли дори препарати – нигедаза олинган. Бу препарат панкреатиндан 4 марта кучли бўлиб, овқат ҳазм бўлиши бузилганида, меъда ширасида кислота етишмаганда, меъда ости беши сурункали етишмаслигида ва бошқа касалликларда қўлланилади.
- ***Экма седана*** (*Чернушка посевная*) нинг уруғи таркибида эфир мойи, стероид бирикмалар, тритерпен сапонинлар, алкалоидлар, кумарин ва фуракумаринлар (*бергиптен ва бошқалар*), липаза ферменти, кўп миқдорда ёғ ва бошқа моддалар бор. Халқ табобатида сийдик

хайдовчи, хайзни тартибга солувчи, эмизикли аёллар сутини кўпайтирувчи, гижжага қарши таъсир қилувчи ва организмга қувват берувчи восита сифатида қўлланилади. Уруғининг дори препарати – мойи, суртмаси ва бошқалар пес ва бошқа тери касалликларини даволашда яхши натижалар бериши кузатилган.

### ***Сигирқуйруқ***

Сигирқуйруқ (*Коровяк*) сигирқуруқдошлар оиласига мансуб икки йиллик ўсимликдир. Тиббиётда ишлатиладиган сигирқуйруқ ўсимлигининг турлари куйидагилардан иборат: ***Чиройли сигирқуйруқ, Тўнгулли сигирқуйруқ*** ва ***Оддий сигирқуйруқ***. Сигирқуйруқнинг гуллари таркибида тритерпен сапонинлар, шиллиқ моддалар, қандлар, флавоноидлар, кумаринлар, эфир мойи, каротин, бўёқ ва бошқа моддалар бор. Гулининг дамламаси балғам кўчирувчи ва юмшатувчи восита сифатида юқори нафас йўллари касалликларини даволашда ишлатилади. Шунингдек, сигирқуйруқ гуллари кўкрак касалликларида ишлатиладиган доривор чойлар – йиғмалар таркибига киради.

### ***Сохта каштан***

Оддий сохта каштан (*Конский каштан*) сохта каштандошлар оиласига мансуб, чиройли, 30 метрга етадиган дарахт. Мамлакатимизда манзарали дарахт сифатида кўчаларда, ҳиёбон ва боғларда ўстирилади. Тиббиётда уруғи ва барги ишлатилади. Уруғи таркибида эскулин ва фраксин, кумарин гликозидлари, флавоноидлар, тритерпен сапонинлар (*эсцин ва бошқалар*), крахмал, оксил, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Баргида эса флавоноидлар (*кверцетин, кемпферол ва уларнинг гликозидлари*), каротиноидлар ва бошқа бирикмалар бор. Уруғидан тайёрланган экстракт – эскузан тромбофлебит ва вена қон томири (*айниқса оёқда*) кенгайишининг олдини олиш ва даволашда ҳамда бавосил ва атеросклерозда ишлатилади. Юқорида кўрсатилган касалликларда эскузан билан бир қаторда яна янги олинган эсфлазид ҳамда флавазид препаратлари ҳам қўлланилади. Эскулин қон томир касалликларида қўлланиладиган анавенол препарати таркибига киради.

### **Спонгилла**

Спонгилла (*Бодяга*) жуда енгил, майда ёки йирик тешикли, мўрт, яшил-кулранг ёки кулранг-сарик тусли, ҳидсиз ва мазасиз, шакли ҳар хил, қаттиқ масса бўлиб, у сувлар (*оқар сув, кўл ва бошқалар*) остида тошлар, ёғочлар, дарахт илдизларига ёпишиб, тўп-тўп бўлиб яшайдиган, узунлиги 40 см гача етадиган шиллиқ масса шаклидаги тубан ҳайвонлар скелетидир. Таркиби бир бирига ёпишган игна шаклидаги кремний кристаллари, кальцийнинг карбонат ва фосфат тузлари, органик ва бошқа моддалардан ташкил топган. Кукуни ва суртмаси невралгия касалликларида оғриқ қолдириш учун оғриган жойларга ҳамда моматалоқ бўлиб, қон тўпланиб қолганда уни тарқатиб юбориш учун шу ерларга суртилади.

### ***Тепалик ёронгули (Анжабор)***

Тепалик ёронгули ёки анжабор (*Герань холмовая*) ёронгулдошлар оиласига мансуб, бўйи 15-60 см га етадиган кўп йиллик дарахт. Мамлакатимизда тоғ этакларидан то тоғларнинг ўрта қисмигача бўлган нам ва шўр ерларда, сув бўйларида ўсади. Халқ табобатида илдизи ишлатилади. Унинг таркибида кўп миқдорда ошловчи ва бошқа моддалар бор. Ўсимликнинг ер остки қисмидан тайёрланган қайнатмаси халқ табобатида ич кетиш ва бошқа меъда-ичак касалликларини ҳамда турли қон оқишлар (*туққандан сўнг қон кетиши, қон тупуриши, ичдан қон кетиши ва бошқалар*) ни даволаш учун қўлланилади.

### ***Терпентин мойи***

Тозаланган терпентин мойи (*Масло терпентинное очищенное - Скипидар очищенный*) қарағай танасини тилиб олинган смоладан сув буғи ёрдамида ҳайдаб олинган тиник, рангсиз, ўзига хос ҳидли ва ўткир мазали эфир мойи. Асосан пиненлар, терпениол ва бошқа терпенлардан ташкил топган. Суртмалар ва суюқ суртмалар (*линиментлар*) таркибида невралгия, миозит, люмбаго, бод ва бошқа шамоллаш касалликларида оғриган ерга суртилади, баъзан йирингли бронхит ва бошқа ўпка касалликларини даволашда қўлланилади. Скипидардан камфора ва парфюмерияда

ишлатиладиган хушбўй ҳидли терпениол ва бошқа бирикмаларни синтез қилишда фойдаланилади.

### ***Тизимгул***

Доривор тизимгул (*Вербена лекарственная*) тизимгулдошлар оиласига мансуб, бўйи 30-70 см га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Тоғ этаклари, тоғлар, ариқ ва йўл ёқаларида, бегона ўт сифатида боғлар ва экинзорларда ўсади. Халқ табобатида ер устки қисми қўлланилади. Таркибида гликозидлар (*вербеналин ва бошқалар*), сапонинлар, алкалоидлар, эфир мойи ва бошқа моддалар бор. Қайнатмаси халқ табобатида турли касалликлар (*бош ва қорин оғриғи, иситма, талоқ шиши, қўтир, шишлар, лат еб моматалоқ бўлган жойлар ва бошқалар*) ни даволашда ҳамда сийдик хайдовчи, антисептик восита сифатида ишлатилади.

### ***Тиканли кавар (Қовул)***

Тиканли кавар ёки Қовул (*Каперцы колючие*) кавардошлар оиласига мансуб, бўйи 2,5 метргача етадиган сершоҳли, тиканли, ётиб ўсувчи пояли кўп йиллик ўт ўсимлик. Мамлакатимизда йўл ёқаларида, девор тағларида, тепаликларда ва баъзан экинзорларда ўсади. Халқ табобатида ер устки қисми, меваси ва илдизи ишлатилади. Ер устки қисми таркибида флавоноидлар (*рутин, кверцетин ва бошқалар*), С витамини, стахидрин, тиогликозид, сапонинлар, бўёқ ва бошқа моддалар бор. Халқ табобатида илдизидан тайёрланган қайнатмаси шамоллаганда, шол, сарғайма, бод ва талоқ (*қора жигар*) касалликларини даволашда ишлатилади. Мева қайнатмаси эса милкни мустаҳкамлаш, тиш оғриғини қолдириш, бавосил ва бошқа касалликларни даволаш учун қўлланилади. Илдизининг настойкаси (*сўрмаси*) ва қайнатмаси қон ивишини тезлатиш таъсирига эга.

### ***Тиллабош***

Тиллабош (*Золототысячник*) газакўтдошлар (*эрбаҳодошлар*) оиласига мансуб, бўйи 5-40 см га етадиган бир ёки икки йиллик ўт ўсимликлардир. Тиббиётда қуйидаги икки турининг ер устки қисми ишлатилади:

- ***Чиройли тиллабош (Золототысячник красивый)***

- ***Кичик тиллабош*** (*Золототысячник малый*)

Бу ўсимликлар нам ўтлоқларда, сув бўйларида, буталар орасида, ўрмон четларида ва тоғларнинг ўрта қисмигача бўлган нам ерларда ўсади. Ер устки қисми таркибида алкалоидлар (*генцианин ва бошқалар*), аччиқ гликозидлар, флавоноидлар, фенолкарбон кислоталар, С витамини ва бошқа моддалар бор. Дамламаси иштаҳа очиш ва овқат ҳазм қилишни яхшилаш учун қўлланилади. Ер устки қисми иштаҳа очадиган аччиқ настойка ва иштаҳа очувчи чойлар – йиғмалар таркибига киради.

### ***Толокнянка***

Оддий толокнянка (*Толокнянка обыкновенная*) эрикациядошлар оиласига мансуб, бўйи 25-30 см га етадиган доим яшил бута. Тиббиётда барги ва ёш новдалари ишлатилади. Таркибида арбутин ва метиларбутин гликозидлари, кўп миқдорда ошловчи моддалар, галлат, элаг кислоталари, флавоноидлар, гидрохинон, антоцианлар ва бошқа бирикмалар бор. Қайнатмаси сийдик йўллари ва қовуқ шамоллаганда (*цистит, уретрит ва бошқалар*) даволаш ҳамда сийдик ҳайдаш учун ишлатилади. Барги сийдик ҳайдовчи чойлар – йиғмалар таркибига киради.

### ***Торон***

Торон (*Горец*) торондошлар оиласига мансуб бир ва кўп йиллик ўт ўсимликлардир. Торон турлари мамлакатимиздаги нам ўтлоқларда, ариқ, дарё, кўл ёқаларида, далаларда, экинзорларда ва тоғ ён бағирларида ўсади. Тиббиётда тороннинг куйидаги турларидан фойдаланилади:

- ***Илонсимон торон*** – Змеиный горец (*Змеевик*)
- ***Аччиқ сувзамчи торон*** (*Сувқаламтир*) – Перечный горец (*Водяной перец*)
- ***Шафтоли барг торон*** (*Келинтили, Сувқаламтир*) - Почечуйный горец (*Почечуйная трава*)
- ***Қуш торон*** (*Қизилтасма, Чумчуқтил*) – Птичий горец (*Спорыш*)
- ***Чиройли торон*** – Горец красивый
- ***Тўқ қизил торон*** – Горец мясо-красный

- **Томирдори торон** – Горец земновидный
- **Бўгинли торон** – Горец узловатый
- **Дагал торон** – Горец шероховатый

Бу ўсимликлар таркибида органик кислоталар, флавоноидлар, сапонинлар, антрагликозидлар, ошловчи ва бошқа моддалар бор.

### ***Тоғ арникаси***

Тоғ арникаси (*Арника горная*) астрадошлар (*мураккабгулдошлар*) оиласига мансуб бўлиб, бўйи 20-60 см гача ўсадиган кўп йиллик ўт. Тиббиётда унинг гули ишлатилади. Арниканинг гули таркибида эфир мойи, С витамини, каротиноидлар, тритерпентиоллар, органик кислоталар, қанд, холин, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Гулининг сўрмаси (*настойкаси*) бачадондан қон кетишини тўхтатиш, бачадон қувватини ҳамда юрак фаолиятини кучайтириш учун қўлланилади. Гулидан тайёрланган дамлама ва кайнатмаси шикастлангандан сўнг кўкариб қолган жойни ҳамда яра ва чипқонларни даволаш учун ишлатилади. Давлат фармакологияси Тоғ арникаси билан бир қаторда ***Сербарг арника*** ва ***Шамиссо арникаси*** гулларини ҳам тиббиётда ишлатишга руҳсат этади.

### ***Тоғжамбил***

Тоғжамбил (*Тимьян*) ясноткадошлар (*лабгулдошлар*) оиласига мансуб ярим буталар туркумидир. Тиббиётда қуйидаги уч турининг ер устки қисми ишлатилади:

- ***Оддий тоғжамбил*** (*Тимьян обыкновенный*) 50 см гача баланд бўладиган ўсимлик. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида эфир мойи, тритерпен сапонинлар, кофеин, хлороген ва бошқа кислоталар, флавоноидлар ва бошқа моддалар бор. Эфир мойи асосан феноллар (*тимол ва қисман карвакрол*) ва бошқа терпенлардан таркиб топган. Эфир мойи дезинфекцияловчи ва антисептик восита сифатида оғиз ва томоқ шиллиқ пардалари касалликларида қўлланилади. Суюқ экстракти бронхит касаллигида балғам кўчириш учун берилади. Кўкйўтални даволаш учун ишлатиладиган пертуссин препарати

таркибига қўшилади. Эфир мойидан тимол олинади. Эфир мойи яна Гартман суюқлиги таркибига киради.

- ***Судралиб ўсувчи тоғжамбил*** (*Тимьян пользучий – Чабрец*) эса судралиб «юрувчи» ярим бута ҳисобланади. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида эфир мойи, флавоноидлар, урсол ва олеанол кислоталар, аччиқ, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Эфир мойи феноллар (*тимол, карвакрол*) ва бошқа терпеноидлардан таркиб топган. Ер устки қисмининг дамламаси бронхит ва юқори нафас органлари касалликларида балғам кўчирувчи, радикулит ва неврит касалликларида эса оғриқ қолдирувчи восита сифатида қўлланилади. Суюқ экстракти пертуссин, ер устки қисми балғам кўчирувчи чойлар – йиғмалар таркибига киради.
- ***Маршалл тоғжамбили*** (*Тимьян Маршалла*) шимолий Кавказда кўп ўсадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Ер устки қисми судралиб ўсувчи тоғжамбил билан бирга тайёрланади ва ишлатилади. Ер устки қисмининг кимёвий таркиби бир-бирига яқин.

### ***Тоғ жумрут (Итжумрут)***

Тоғжумрут ёки Итжумрут (*Жостер слабительный*) чилонжийдадошлар (*Жумрутдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 3-8 метрга етадиган бута ёки дарахт. Тиббиётда меваси ишлатилади. Таркибида антрагликозидлар, флавоноидлар, органик кислоталар, қандлар, пектин ва бошқа моддалар бор. Мевасининг дамламаси ва қайнатмаси юмшоқ сурги дори сифатида қабзиятда истеъмол қилинади. Меваси сурги чойлар – йиғмалар таркибига киради.

### ***Тоғрайхон***

Тоғрайхон (*Душица*) ясноткадошлар (*лабгулдошлар*) оиласига мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар. Тиббиётда икки турининг ер устки қисмидан фойдаланилади:

- ***Майда гулли тоғрайхон*** (*Душица мелкоцветная*) нинг ер устки қисми таркибида эфир мойи, тритерпен кислоталар, кумаринлар, флавоноидлар ва бошқа моддалар бор.

- **Оддий тоғрайхон** (*Душица обыкновенная*) нинг ер устки қисми таркибида эфир мойи, С витамини, тритерпен кислоталар, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Эфир мойи феноллар (*асосан тимол ва карвакрол*) ва бошқа терпеноидлардан ташкил топган.

Ҳар иккала турининг ҳам ер устки қисми дамлама холида ва турли шифобахш чойлар – йиғмалар таркибида ҳамда оддий тоғрайхоннинг ер устки қисмининг суюқ экстракти нафас йўллари касалликларида балғам кўчирувчи восита сифатида, ичак юриши заифлашганда, иштаҳа очиш, овқат ҳазм қилишни яхшилаш, сийдик ва ел ҳайдаш учун қўлланилади. Суюқ экстракти нафас йўллари касаллигида ва кўкйўталда ишлатиладиган пертуссин дориси таркибига киради. Эфир мойидан тимол олинади. Тимол оғиз шиллик қаватини дезинфекция қилиш ва тиш оғриғини қолдириш ҳамда терининг замбуруғли касалликларини даволаш, баъзан, гижжаларни ҳайдаш учун ишлатилади. Тимол тиш оғриғини қолдирувчи Гертман суюқлиги таркибига киради.

### ***Тоғ қуддуси***

Тоғ қуддуси (*Чистец буквицецветный*) ясноткадошлар (*лабгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 40-100 см га етадиган кўп йиллик ўсимлик. Мамлакатимиздаги тоғли ноҳияларда, тоғ қияликларида ва буталар орасида ўсади. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида эфир мойи, флавоноидлар, алкалоидлар, стахидрин, иридоидлар, С ва К витаминлари, смолалар, аччиқ ва бошқа моддалар бор. Суюқ экстракти яллиғланиш ва фибромиома натижасида бачадондан қон кетишини тўхтатиш ҳамда тукқандан сўнг ва абортдан кейинги бачадон қисқаришини кучайтириш (*ўз холига келишини тезлатиш*) учун қўлланилади.

### ***Тикандарахт***

Оддий тикандарахт (*Гледичия обыкновенная*) дуккакдошлар оиласига мансуб, бўйи 20-40 метрга етадиган ва кўчаларда ҳамда истироҳат боғларида манзарали ўсимлик сифатида ўстириладиган дарахт. Тиббиётда барги ишлатилади. Таркибида алкалоидлар (*триакантин ва бошқалар*), С



витамины, органик кислоталар ва бошқа моддалар бор. Триакантин гидрохлорид меъда ва ўн икки бармоқли ичак ярасида, йўғон ичак яллиғланишида ҳамда қайталанган холецистит (*ўт қопи яллиғланиши*) да оғриқ қолдирувчи восита сифатида қўлланилади.

### ***Тиканли элеутерококк***

Тиканли элеутерококк (*Элеутерококк колючий*) аралиядошлар оиласига мансуб, бўйи 2-5 метрга етадиган бута. Узоқ Шарқдаги ўрмонларда ўсади. Тиббиётда илдизпояси билан илдизи ишлатилади. Таркибида элеутерозидлар: **A, B, B<sub>1</sub>, C, D, F, E** ва эфир мойи, аралин алкалоиди ва бошқа моддалар бор. Элеутерозид **B, D** ва **E** лигнанларига, **B<sub>1</sub>**-кумаринларга киради. Ер ости аъзоларининг суяқ экстракти ақлий ва жисмоний жаҳатдан чарчаганда, меҳнат қобилияти сусайганда, қон босими пасайганда организмнинг умумий қувватини кўтарувчи восита сифатида женьшень препаратлари ўрнида қўлланилади.

### ***Тиканли кўзиқулоқ***

Тиканли кўзиқулоқ (*Зопник колючий*) ясноткадошлар (*лабгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 40-150 см га етадиган кўп йиллик ўт. Мамлакатимиздаги чўллар, суғорилмайдиган ерлар, паст тоғ ораликларида ва қияликларда ўсади. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида эфир мойи, флавоноидлар (*лютеолин, апигенин ва бошқалар*), **E** ва **K** витаминлари, гликозидлар, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Ер устки қисми шифобахш йиғмалар таркибига киради.

### ***Туганаклар***

Туганаклар (*Клубни*) доривор ўсимликлар маҳсулоти. Туганаклар ўсимлик меваси пишиб тўкилиб бўлгандан сўнг кавлаб олинади, тупроқ ва кумлардан тозаланади, сувда ювилади (*салоб туганаги қайнаб турган сувга солиб олинади*) ва очиқ ҳавода – қуёшда қуритилади. Ундан фармацевтикада дори шакли тайёрлаш ёки соф ҳолда дори модда олишда фойдаланилади.

### ***Туксиз саминчўп***

Туксиз саминчўп (*Грыжник голый*) чиннигулдошлар оиласига мансуб, шохларининг узунлиги 5-10 см келадиган ерда ётиб ўсувчи бир ёки кўп йиллик ўт ўсимлик. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида тритерпен сапонинлар, кумаринлар (*скополетин, герниарин, умбеллиферон*), флавоноидлар (*гиперозид, кверцитрин, рутин ва бошқалар*), шиллик, смоласимон ва бошқа моддалар бор. Ер устки қисмининг дамламаси халқ табобатида истиқо касаллигида сийдик ҳайдовчи ва спазмолитик восита сифатида буйрак ва сийдик йўллари яллиғланиши ва бошқа касалликларни даволашда буйрак, қовуқ ва сийдик йўлларида тош ва қумларни ҳайдаш учун ишлатилади.

### ***Туксиз стефания***

Туксиз Стефания (*Стефания безволосая*) мениспермдошлар оиласига мансуб, бўйи 10-15 метрга етадиган кўп йиллик чирмашиб ўсувчи ўсимлик. Тиббиётда туганаги ишлатилади. Таркибида алкалоидлар (*гиндарин ва бошқалар*) бор. Дори препаратлари – гиндарин ва стефаглабрин сульфат асабийлашишларда, уйқусизликда ҳамда неврастения касалликларида тинчлантирувчи, енгил ухлатувчи ва қон босимини кўтарувчи восита сифатида қўлланилади.

Стефаниянинг яна бир тури – ***Тўрт чангчали Стефания*** (*Стефания четырехтычинковая*) текширилган. Унинг таркибида алкалоидлар ва бошқа моддалар бор. У ҳам Аджарияда ўстирилади. Дори препарати – тетрандрин радикулит, артрит, невралгия ва бошқа шамоллаш касалликларини даволашда қўлланилади.

### ***Туркистон исмалоғи (Чўчқа тикан)***

Туркистон исмалоғи ёки Чўчқа тикан (*Шпинат Туркестанский*) шўрадошлар оиласига мансуб, бўйи 10-60 см га етадиган бир йиллик ўт ўсимлик. Мамлакатимизда бегона ўт сифатида суғориладиган ерлар, тоғолди яйловлари, буғдойзорлар ва ҳамма экинзорларда ўсади. Халқ табобатида ер устки қисми ишлатилади. Таркибида каротин, оксил, **С**, **В<sub>1</sub>** ва **В<sub>2</sub>**

витамиnlари, қандлар, органик кислоталар ва бошқа моддалар бор. Табобатда ер устки қисми яхши ел ҳайдовчи восита сифатида қўлланилади ҳамда камқонлик, рахит ва бошқа авитаминоз касалликларида витаминларга бой парҳез овқат сифатида истеъмол қилишга тавсия этилади.

### ***Тут***

Тут (*Шелковица или Тут*) тутдошлар оиласига мансуб, бўйи 15 метрга етадиган дарахтлар туркуми. Тут турлари кенг кўламда экилади, ёввойи ҳолда ҳам учрайди. Халқ табобатида кўпинча қуйидаги икки турининг меваси ва барглари ишлатилади:

- ***Оқ тут*** (*Балиқ тут*) нинг барги таркибида С витамини, каротин, эфир мойи, бўёқ, ошловчи моддалар ва бошқалар бор. Мевасида эса органик (*лимон ва бошқалар*) кислоталар, қандлар (*глюкоза, фруктоза, сахароза*), С витамини, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Тут меваси халқ табобатида қонни тозаловчи, қонни кўпайтирувчи, сийдик ҳайдовчи восита сифатида, юрак ишини яхшилаш ва иситмани тушириш учун қўлланилади. Юрак мушаклари кичик тортиб кетган – миокардиодистрофияни оқ тут меваси билан даволанганда анча яхши натижалар берган.
- ***Шотут*** (*Шелковица черный*) нинг барги таркибида С витамини, бўёқ, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Мевасида эса қандлар, органик (*олма, лимон ва бошқа*) кислоталар, бўёқ, пектин ва бошқа моддалар бор. Қуритилмаган барг шираси томоқ оғриғи ва тиш оғриғини даволашда, меваси – оғиз бўшлиғи касалликлари, бўғма, қизилчада фойда қилади. Буруштирувчи, иситма кўтарилганда чанқовни босувчи ва сийдик ҳайдовчи таъсирга ҳам эга. Оғиз бўшлиғи ва томоқ касалликларида мевасининг дамламаси билан оғиз ва томоқни чайиш буюрилади.

### ***Тўртгулбарг клюква***

Тўртгулбарг клюква (*Клюква четырехлепестная – Болотная*) Эрикациядошлар оиласига мансуб, бўйи 80 см га етадиган судралиб ўсувчи доим яшил бута. Сибир, Камчатка ва Сахалиндаги торфли ботқоқликларда

ўсади. Тиббиётда меваси ишлатилади. Меваси таркибида органик кислоталар (*хин, лимон, оз миқдорда бензоат ва бошқалар*), кандлар, С витамини, вакцинин гликозиди, пектин, бўёқ ва бошқа моддалар бор. Мевасининг экстракти иситма касалликларида ҳамда авитаминозларга бериладиган нордон ичимлик таркибига киради. Тиббиётда клюкванинг яна бир тури – ***Майда мевали клюква (Клюква мелкоплодная)*** нинг меваси ҳам юқоридаги мақсадларда қўлланилади.

### ***Тўқ қизил эхинацея***

Тўл қизил эхинацея (*Эхинацея пурпурная*) астрадошлар (*мураккабгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 60-100 см га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Тиббиётда илдизпояси билан илдизи ишлатилади. Таркибида эфир мойи, эхинакозид гликозиди, смолалар, бетаин, фенол кислоталари ва бошқа моддалар бор. Дори препарати – қуритилмаган илдизпояси билан илдизи сўрмаси (*настойкаси*) томоқ оғриғи (*ангина*) ни даволашда қўлланиладиган дорилар таркибига киради.

### ***Укроп (Хушбўй шивит)***

Хушбўй шивит ёки Укроп (*Укроп пахучий огородный*) селдердошлар (*соябонгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 40-120 см га етадиган бир йиллик ўт ўсимлик. Тиббиётда меваси ишлатилади. Таркибида эфир мойи, ёғ, кумаринлар, флавоноидлар ва бошқа моддалар бор. Эфир мойи асосан карвон, апиол, лимонен ва бошқа терпеноидлардан ташкил топган. Дори препаратлари қорин бўшлиғи аъзолари спазмасида, сурункали спастик колитда, сурункали юрак қон-томир иши етишмовчилигида ҳамда юрак қисиши (*стенокардия*) касаллигининг олдини олиш учун ишлатилади.

### ***Учбарг***

Учбарг (*Вахта трёхлистная*) менуантдошлар оиласига мансуб, бўйи 5-35 см га етадиган (*гул ўқи*) кўп йиллик ўт ўсимлик. Ариқ ва кўл ёқаларида, ботқоқликларда ва ўрмонларда ўсади. Тиббиётда барги ишлатилади. Таркибида аччиқ гликозидлар (*мениантин, мелиантин, логанин, фолиаментин, сверозид ва бошқалар*), генцианин алкалоиди, флавоноидлар

(рутин, гиперозид), ошловчи ва бошқа моддалар бор. Дамламаси иштаҳа очиш ва овқат ҳазм қилишни яхшилаш учун ҳамда жигар ва ўт йўллари касалликларида ўт ҳайдовчи восита сифатида қўлланилади. Баргидан аччиқ сўрма (*настойка*) олинади ва у иштаҳа очувчи, ўт ҳайдовчи ва тинчлантирувчи доривор чойлар – йиғмалар таркибига киради.

### **Уч бўлакли қорақиз (*Иттиканак ўсимлиги*)**

Уч бўлакли қорақиз (*Иттиканак ўсимлиги*) - (*Черёда трехраздельная*) астрадошлар (*мураккабгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 15-60 см га етадиган бир йиллик ўт ўсимлик. Тиббиётда унинг ер устки қисми ишлатилади. Таркибида каротин, С витамини, эфир мойи, полифеноллар, флавоноидлар (*лютеолин, цинарозид ва бошқалар*), кумаринлар, ошловчи, шиллик, аччиқ ва бошқа моддалар бор. Ер устки қисмининг дамламаси болаларнинг диатез ва баъзи тери касалликларига (*гуш - экзема ва бошқалар*) шифобахш ванналар сифатида қўлланилади.

### **Фармакогнозия**

*Бешиқдан то қабргача билим олишига интил!  
Хадисдан*

Фармакогнозия (*юнонча Pharmakon – заҳар, дори, gnosis – билим, ўрганиш сўзларидан олинган*) ва у асосан ўсимликлар, қисман ҳайвонларнинг доривор хомашёларини ҳамда ўсимлик ва ҳайвонлардан олинadиган бирламчи маҳсулотларни - ёғлар, эфир мойлари, дарахтлар елими, мум, ланолин ва бошқаларни ўрганадиган, тадқиқ қиладиган фан. Фармакогнозия XIX асрда бошқа доришунослик фанларидан мустақил фан сифатида ажралиб чиққан.

### **Фенолгликозидлар**

Фенолгликозидлар (*Фенолгликозиды*) агликонлари оддий феноллар ва уларнинг ҳосилаларидан ташкил топган. Фенолгликозидлар ва уларни сақловчи доривор ўсимликларнинг препаратлари антисептик, сийдик ҳайдовчи, организм тонусини кўзғатувчи восита сифатида қўлланилади. Бу

гликозидлар семизакдошлар, гунафшаддошлар, толдошлар, эрикациядошлар ва бошқа оилаларнинг вакиллари таркибида учрайди.

### **Фитонцидлар**

Фитонцидлар (*Фитонциды*) гулли ўсимликларнинг яшаш жараёнида турли микроорганизмлар (*бактериялар, замбурузлар, вируслар ва бошқалар*) га қарши курашиш учун ўсимликнинг ўзи ишлаб чиқарадиган антибиотик моддалардир. Фитонцидлар учувчан ва учмайдиган бўлади. Улар ёғсимон суюқлик ёки кристалл моддалар бўлиб, сувда, ёғда ва органик эритувчиларда эриши мумкин. Улар кимёвий тузилиши жиҳатидан турли органик бирикмаларга киради: соф ҳолда ажратиб олинган кимёвий бирикмалар, баъзан эфир мойлари ёки уларнинг айрим қисмлари, олтингугуртли бирикмалар, органик кислоталар, смолалар, хинонлар, ошловчи моддалар, гликозидлар (*циогенон, тию- ва бошқа гликозидлар*), алкалоидлар ва бошқа оддий ёки мураккаб бирикмалар. Фитонцидларга бой ўсимликлар ва улардан тайёрланган дори шакллари йирингли яра, куйган, чипқон ва турли тери касалликлари ҳамда секин битадиган йирингли яраларни даволашда қўлланилади.

### **Флавоноидлар**

Флавоноидлар (*Флавоноиды*) бензо-упирон (*хромон*) ҳосиласи. Асосида  $C_6 - C_3C_6$  углевод атомларидан таркиб топган фенил-пропан-фенил скелети бўлган табиий бирикмаларнинг катта гуруҳи (*катехинлар, лейкоантоцианидлар, антоцианлар, флавононлар, флавонолар, флавоноллар, халконлар, ауронлар, изофлавонолар ва бошқалар*) дир. Флавоноидлар ўсимликлар дунёсида кенг тарқалган бўлиб, асосан улар гул ва баргларида тўпланади. Улар дуккакдошлар, астрадошлар (*мураккабгулдошлар*), селдердошлар (*соябонгулдошлар*), айиқтовондошлар, торондошлар, раъногулдошлар, ясноткадошлар (*лабгулдошлар*), рутадошлар, чойдошлар ва бошқа ўсимлик оилалари вакилларида кўп учрайди. Флавоноидлар рангсиз, сариқ ёки зарғалдоқ рангли кристалл моддалар бўлиб, гликозидлари спирт ва қайноқ сувда яхши, совуқ сувда ёмон эрийди, бошқа органик эритувчиларда

эримайди, агликонлари органик эритувчиларда яхши эрийди. Флавоноид препаратлари ва уларни сақловчи ўсимликлардан тайёрланган дори шакллари тиббиётда **Р** витамини етишмаслигидан ва қон томирлари ўтказувчанлиги бузилишидан келиб чиқадиган ва бошқача касалликларни даволашда ҳамда қон босимини пасайтирувчи, тинчлантирувчи, ўт ҳайдовчи (*жигар ва ўт пуфаги касалликларида*) ва сийдик ҳайдовчи (*буйрак ва қовуқ касалликларида*) восита сифатида қўлланилади.

### ***Флойодикарпус***

Флойодикарпус (*Вздутоплодник*) сельдердошлар (*соябонгуллилар*) оиласига мансуб, бўйи 15-70 см етадиган кўп йиллик ўт. Флойодикарпус турлари Узоқ Шарқ ва Сибирнинг жанубида ҳамда Краснодар ўлкасининг тоғли ноҳияларида ўсади. Тиббиётда икки турининг илдизпояси ва илдизи ишлатилади: ***Сертукли Флойодикарпус*** (*Вздутоплодник мохнатый*) ва ***Сибир Флойодикарпуси*** (*Вздутоплодник сибирский*). Илдизпояси ва илдизи таркибида кумаринлар (*дигидросамидин, виснадин, умбеллиферон ва бошқалар*), хинонлар ва бошқа моддалар бор. Ер остки аъзоларининг кумаринлари йиғиндиси – фловерин ва димидин препаратлари таблетка ҳолида спазмолитик ва қон томирларини кенгайтирувчи восита сифатида турли спазмолитик ҳолларда, Рейно касаллиги ва бошқа касалликларни даволашда қўлланилади.

### ***Хандон писта***

Хандон писта (*Фисташка настоящая*) пистадошлар оиласига мансуб, бўйи 5-7 метрга етадиган дарахт ёки бута. Мамлакатимизда маданий ва ёввойи ҳолларда ўсади. Тиббиётда баргида ҳосил бўладиган патологик ўсимталар – бужғунлари (*галлалари*) ишлатилади. Таркибида кўп миқдорда ошловчи модда – танин бор. Бужғунлардан танин олинади.

### ***Хантал***

Хантал (*Горчица*) карамдошлар (*бутгулдоишлар*) оиласига мансуб, бўйи 40-100 см гача етадиган бир ёки икки йиллик ўт ўсимликдир. Тиббиётда икки тури – ***Сарепт хантали*** (*Горчица сарептская*) ва ***Қора хантал*** (*Горчица*

*чёрная*) ларнинг уруғи ва эфир мойи ишлатилади. Унинг уруғи таркибида синигрин гликозиди, кўп миқдорда ёғ, мирозин ферменти, шиллик, оксил ва бошқа моддалар бор. Уруғининг дори препаратлари – ханталли қоғоз (*горчичная бумага*), уруғ кукуни ёки кунжараси – уни (*горчичный порошок*), хантал эфир мойининг спиртдаги 2% ли эритмаси бод, миозит (*мушаклар шамоллаши*), бронхит ва бошқа нафас йўлларининг шамоллаш касалликларини даволашда ишлатилади. Уруғи яна меъда касалликларида ишлатиладиган шифобахш чойлар - йиғмалар таркибига киради.

### ***Хин дарахти***

Хин дарахти ёки Цинхона (*Хинное дерево ёки Цинхона – Cinchona L.*) рўяндошлар оиласига мансуб, бўйи 15-20 метрга етадиган доимий яшил дарахтлар туркуми. Тиббиётда икки турининг пўстлоғи ишлатилади:

- ***Ледгер цинхонаси – Цинхона Ледгера***
- ***Қизил ширали цинхона – Цинхона красносочковая***

Ватани Жанубий Американинг тропик ноҳияларидаги тоғлар, аммо қизил ширали цинхона икки йиллик ўсимлик сифатида Қора денгиз бўйларидаги субтропик ноҳияларда ўстирилади. Тиббиётда пўстлоғи ишлатилади. Таркибида алкалоидлар (*хинин, хинидин, цинхонин, цинхонидин ва бошқалар*), гликозидлар, смолалар, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Хининнинг дори препаратлари – хинин гидрохлорид ва хинин сульфат безгакни даволашда, акушерлик амалиётида туғиш жараёнини тезлатиш учун ишлатилади. Хинидин сульфат юрак касалликлари – титроқ аритмияси ва тахикардиянинг баъзи турларига даво қилинади. Пўстлоқ қайнатмаси, баъзан иштаҳа очиш учун қўлланилади.

### ***Хитой шизандраси***

Хитой шизандраси (*Лимонник китайский*) магнолиядошлар оиласига мансуб, бўйи 10-15 метрга етадиган, дарахтларга чирмашиб ўсадиган кўп йиллик, пояси ёғочланган ўсимлик. Тиббиётда меваси ва уруғи ишлатилади. Таркибида лигнанлар, эфир мойи, органик кислоталар, лимон, олма кислоталари, С витамини, қандлар, пектин ва бошқа моддалар бор. Дори



препаратлари – мевасининг кукуни, сўрмаси (*настойкаси*) жисмоний ва ақлий жиҳатдан чарчаганда, иш қобилияти пасайганда организм қувватини ошириш учун ҳамда кўз қувватини кучайтириш учун ишлатилади.

### ***Хитой чойи***

Хитой чойи (*Чай китайский*) чойдошлар оиласига мансуб, бўйи 10 метргача етадиган доим яшил бута ёки дарахт. Тиббиётда барги ишлатилади. Таркибида кофеин, теofilлин ва теобромин алкалоидлари, кўп микдорда ошловчи моддалар, флавоноидлар, **С**, **В<sub>1</sub>**, **В<sub>2</sub>** ва **К** витаминлари, никотин ва пантотен кислоталари, эфир мойи ва бошқа бирикмалар бор. Чой ишлаб чиқариш саноати чиқиндисидан кофеин ва ошловчи моддалар – чой танини олинади. Кофеин марказий нерв тизимини кўзғатувчи таъсирга эга. У юқумли ва бошқа оғир касалликлардан сўнг юрак фаолиятининг сусайишида, нафас олиш маркази фаолиятининг сусайишида, қон айланишининг чуқур бузилишида, асаблар чарчаганида, бош оғриганида, наркотиклар билан заҳарланганда ва бошқа касалликларда организмнинг умумий қувватини кўтарувчи восита сифатида ишлатилади. Чой катехинларининг йиғиндиси (*ошловчи моддалар*) **Р** витамини таъсирга эга бўлиб, геморрагик диатезда, организм шишган пайтда, кўзга қон қуйилганда ва бошқа касалликларда ишлатилади.

### ***Хуперзия***

Оддий хуперзия (*Баранец обыкновенный или Плаун-баранец*) ликоподиядошлар оиласига мансуб, бўйи 5-25 см гача етадиган кўп йиллик доим яшил, спорали ўт. Кавказ, Сибир ва Узоқ Шарқ ўрмонларида ва тоғларида ўсади. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида алкалоидлар, флавоноидлар, смолалар, шиллиқ, пектин ва бошқа моддалар бор. Қайнатмаси сурункали ичкиликбозлик (*алкоголизм*), кашандалик (*никотинизм*) ҳамда псориаз ва бошқа тери касалликларини даволаш учун ишлатилади.

### ***Цианоген гликозидлар***

Цианоген гликозидлар (*Цианогенные гликозиды*) парчаланганда цианид кислота ажратади (*N-гликозидлар*). Бу гликозидлардан тиббиётда амигдалин гликозидини сақловчи аччиқ бодом уруғининг дори препарати – аччиқ бодом суви ва унинг ўрнига ишлатиладиган тафлон суви тинчлантирувчи ва оғриқни қолдирувчи восита сифатида ишлатилади. Улар айниқса раъногулдошлар вакиллари (*аччиқ бодом, аччиқ данакли ўрик, шафтоли, олхўри, черемуха, тафлон ва бошқалар*) уруғи, гули ва барги таркибида кўп учрайди.

### ***Цитрус***

Цитрус ўсимлиги (*Цитрус*) рутадошлар оиласига мансуб, бўйи 2,5-4 метргача етадиган доимий яшил дарахтлар ва буталар туркуми. Цитруснинг кўйидаги турларининг меваси ва мева пўсти тиббиётда қўлланилади:

- *Апельсин* – *Цитрус китайский (Апельсин сладкий)*
- *Лимон* – *Цитрус лимон (Лимон)*
- *Мандарин* – *Цитрус унишу (мандарин, мандарин унишу) ва бошқалар.*

Меваси таркибида эфир мойи, қандлар, органик (*асосан лимон*) кислоталар, **С**, **В** ва **В<sub>2</sub>** витаминлари, каротин, флавоноидлар (*гесперидин, эриодиктиол ҳамда унинг гликозидлар ва бошқалар*), кумаринлар ва бошқа моддалар бор. Лимон меваси гипо- ва авитаминозларда ҳамда иситмали беморларга бериладиган нордон ичимликлар тайёрлашда, ундан олинадиган эфир мойи эса дори шакллариининг таъмини яхшилаш учун қўлланилади. Цитрус турларининг мевалари пўстидан (*шира ва эфир мойи олинганидан сўнг*) цитрин олинади. Цитрин рутин каби **Р** витамини таъсирига эга. У **Р** витамини етишмаслиги туфайли қон томирларининг деворлари ўтказувчанлигининг бузилишидан келиб чиқадиган касалликларни, геморрагик диатез, кўз пардасига қон қуйилиши, нур касаллиги, қон босими ошиши, қизамиқ, бўғма, ичтерлама ва бошқа касалликларни даволашда ҳамда уларнинг олдини олиш учун ишлатилади.

### **Чилонжийда**

Оддий чилонжийда (*Унаби обыкновенный*) чилонжийдадошлар оиласига мансуб, бўйи 2-3 метрга етадиган тиканли дарахт. Халқ табобатида барги ва меваси ишлатилади. Улар таркибида сапонинлар, флавоноидлар (*рутин, гиперозид ва бошқалар*), С витамини, кўп миқдорда қандлар, органик кислоталар, смолалар, шиллик, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Мевасидан тайёрланган дамлама халқ орасида кўкрак оғриғида, йўталда, кўкракни юмшатувчи, йўтал қолдирувчи восита сифатида, камконлик, астма, чечак, ичкетар, иситмада, ўпка, жигар, буйрак ва ковуқ касалликларини даволашда ишлатилади. Айниқса оғриқ қолдирувчи, қон босимини пасайтирувчи ва сийдик ҳайдовчи восита сифатида тузуккина наф беради. Чилонжийданинг барги ва мевасининг гипотензив (*қон босимини пасайтирувчи*) ва сийдик ҳайдовчи таъсирга эга эканлиги учун у илмий тиббиётда ишлатишга тавсия этилган.

### **Чинор барг стеркулия**

Чинор барг стеркулия (*Стеркулия платанolistная*) стеркулиядошлар оиласига мансуб, бўйи 15 метрга етадиган дарахт. Мамлакатимизда манзарали дарахт сифатида хиёбонлар ва боғларда ўстирилади. Тиббиётда барги ишлатилади. Таркибида эфир мойи, органик кислоталар, алкалоидлар, смола ва бошқа моддалар бор. Мевасида кофеин, теобромин алкалоидлари, органик кислоталар ва мой бор. Баргининг сўрмаси (*настойкаси*) асаб чарчаганда, бош оғриганда, оғир касалликдан сўнг мадорсизланганда, қон босими пасайиб кетганда организмнинг умумий қувватини оширувчи восита сифатида қўлланилади.

### **Читранғи**

Читранғи (*Желтушник*) карамдошлар (*бутгуллилар*) оиласига мансуб бир ва кўп йиллик *заҳарли* ўт ўсимликдир. Тиббиётда унинг икки турининг ер устки қисми қўлланилади: *Шаббўй читранғи* (*Желтушник левкойный*) ва *Ёйиқ читранғи ёки Кулранг читранғи* (*Желтушник раскидистый или серый*). Читранғи турларининг ер устки қисми таркибида эризимин ва

эризимозид юрак гликозидлар, уруғида кўп миқдорда ёғ бор. Дори препаратлари юрак-қон томир касалликларини даволашда ишлатилади. Кулранг читранғининг қуритилмаган ер устки қисмининг шираси юрак касалликларини даволашда ишлатиладиган кардиовален препарати таркибига киради.

### ***Чага (Оққайин қора замбуруғи)***

Оққайин қора замбуруғи - Чага (*Березовый черный гриб*) тўқ жигарранг, устки қисми ёрилган, қора тусли, каттиқ, шакли турли хил замбуруғ бўлақларидан иборат. Замбуруғ паразит ҳолида қайин ва баъзан бошқа дарахтлар (*ольха, четан ва бошқалар*) да яшайди. Чага фақат қайин дарахтидан тайёрланади. Таркибида пигментлар, полифеноллар ва фенолкарбон кислоталар комплекси, тритерпеноид инотодиол, флавоноидлар, агарицин кислотаси, смолалар ва бошқа моддалар бўлади. Кули таркибида кўп миқдорда марганец учрайди. Дори препаратлари – дамламаси, қуюқ экстракти, ярим қуюқ экстрактига кобальт тузи қўшилган – бефунгин сурункали гастрит, меъда-ичак яраси ва бошқа касалликларда ҳамда хавфли ўсмалар (*саратон*) касаллигининг операция қилиб бўлмайдиган турларида қўлланилади. Чунки чага препаратлари хавфли ўсма ўсишини тўхтатиш ва бемор аҳволини бир оз яхшилаш таъсирига эга.

### ***Черника***

Оддий черника (*Черника обыкновенная*) эрикациядошлар оиласига мансуб, бўйи 15-40 см га етадиган кичкина ярим бута бўлиб, тиббиётда меваси ишлатилади. Таркибида кўп миқдорда ошловчи моддалар, органик (*олма ва лимон*) кислоталар, кўп миқдорда қандлар, антоцианлар ва бошқа бирикмалар бор. Мевасининг дамламаси, шарбати ҳамда мевасининг ўзи меъда йиғмалари – чойлари таркибига кириб, ичкетарни (*айниқса болаларда*) тўхтатиш учун ишлатилади. Черника барги ҳам илмий тиббиётда қандли диабет касаллигини даволашда қўлланиладиган чойлар – йиғмалар таркибига киради. Барглари таркибида кўп миқдорда ошловчи моддалар, миртиллин,

арбутин гликозидлари, флавоноидлар, тритерпен сапонинлар, С витамини ва бошқа бирикмалар бор.

### **Чойўт (Тешик далачай)**

*Қаноат қудратли қилур инсонни,  
Огоҳлантириб қўй оч кўз нодонни.  
Саъдий Шерозий*

Агар эътибор берган бўлсангиз, юқорида келтирилган кўпчилик шифобахш таркибларда асосий гиёҳлардан бири **Тешик далачай** ёки **Чойўт** ўсимлиги (*Зверобой продырявленный (трава)*, *Далачай ўсимлиги*, *Қизилтойча*, *Сариқ чой*) эди. Шунинг учун худди шу гиёҳнинг таркиби, хусусиятлари ва ишлатилиши хақида батафсилроқ тўхталиб ўтамиз. Қадимги Мисрда бу ўсимлик билан турли хил касалликларни даволашган. Шунинг учун ҳам унинг номи «*джерамбай – яраларни тузатувчи*» деб аталган. Чойўт (*Зверобой продырявленный - Hypericum perforatum L.*) ўсимлигининг баландлиги 30-100 см, баргларининг узунлиги 0,7-3 см, кенглиги 0,3-1,5 см, овалсимон, кўплаб ароматик мой ажратиб чиқарадиган нуқталари (*безлари*) бўлади. Қора рангли ёғ чиқарадиган нуқталардан чиқадиган мой қизил рангли бўлади. Худди шу мойлар туфайли чойўт яра-чақаларни даволаш хусусиятига эга. Ўсимликнинг гуллари сарғиш-олтинрангли, бешта гулбарги бўлади. Меваси – узунлиги 6 мм ва кенглиги 5 мм бўлган узунчок тухумсимон шаклда, уруғлари эса майда, 1 мм гача катталиқда, цилиндрик шаклда, ранги жигарранг. Чойўт ўсимлиги майдан августгача ўсади, гуллайди ва етилади. Чойўт очик, қуёшли жойларда, ўтлоқларда, бутазорларда ва ўрмонларда ўсади. Унинг дунёда 300 дан ошиқ нави бўлиб, барчаси ҳам шифобахш хоссаларга эга деб бўлмайди. Парклар ва боғларда декоратив гул сифатида экиладиганлари ҳам маълум.

**Тешик далачай** ёки **чойўт ўсимлиги** (*Зверобой продырявленный (трава)*, *Далачай ўсимлиги*, *Қизилтойча*) нинг шифобахш хусусиятлари уни кўпчиликка маълум ва машҳур бўлган рицарлик эликсирлари таркибига киришига ҳам сабаб бўлган. Чойўт турлари ичида доривор сифатида **Оддий**

**чойўт** (*Зверобой продырявленный*), **Тукли чойўт**, **Ғадир-будир чойўт** ва **Догдор чойўт** дан фойдаланилади. Тиббиёт мақсадларида ўсимликнинг гуллаб турган тепа қисмлари ишлатилади. Уларни жума кунлари эрталаб куёш чиқмасидан аввал, мевалари хали етилмаган пайтда узиб олинади, чунки худди шу пайтда ўсимлик кучга тўлиқ бўлар экан (*бошқа маълумотларга кўра, июль ойи бошида пешинда териб олган маъқул бўлар эмиш*). Чойўтнинг гуллаб турган тепа шоҳчаларини гуллаган пайтда барглари ва гуллари билан бирганликда териб олиниб, очиқ майдонда навес тагида қуритилади ёки махсус қуритгичда 35-40 даража хароратда қуритилади. Ундан сўнг, уларни қопларда шамол яхши айланадиган хоналарда сақланади. Хомашёнинг сақланиш муддати 2 йил ҳисобланади.

Чойўтдан тайёрланган препаратларни фақатгина даволовчи шифокор маслаҳати билан, уни сақлаш ва ишлатиш қоидаларини билган ҳолда ишлатиш лозим. Бундай препаратлар қабул қилиш оқибатида баъзи ҳолларда организмнинг куёш нурларига таъсирчанлиги ошиши, терида қичишиш пайдо бўлиши ва асаб тизими кўзғалиши мумкин.

Чойўт гиёҳи юмшатувчи, қонни тўхтатувчи, шамоллашга қарши, оғриқ қолдирувчи, антисептик, яра-чақаларни тuzатувчи ва сийдик хайдовчи хусусиятларга эга бўлиб, иштаҳани яхшилайти. Шунинг учун ҳам бу ўсимликнинг препаратлари юмшатувчи, дезинфекция қилувчи ва шамоллашга қарши восита сифатида ишлатилади. Ошқозон-ичак тракти ва бактериял бўлмаган ўткир ва сурункали колитларда ичга қабул қилиниши мумкин. Ўсимлик препаратлари жигарга ижобий таъсир қилади, бош оғриғида ёрдам беради, ошқозондаги оғирликни олади, нафас қисишида ёрдам беради ва ўпка ҳамда сийдик тутолмасликда нафи тегади. Бундан ташқари, чойўт ўсимлигидан тайёрланган дорилар юрак қон-томир касалликларида юрак мушакларини мустаҳкамлайди, невралгия, паралич, истерия ва эпилепсияда тинчлантирувчи таъсир қилади. Бундай ҳолларда 1 ош қошиқ майдаланган чойўтга 1 стакан қайнаган сув солиниб, 10 минут дамланади ва ҳосил бўлган дамламани филтрланиб, овқатдан 2 соат кейин

кунига 4 маҳал 100 мл дан ичилади. Бу дамлама ошқозон ва ўн икки бармоқли ичак ярасида ҳамда қандли диабет профилактикаси учун ҳам ишлатилиши мумкин. Бунинг учун қуритиб майдаланган ўсимликнинг 2-3 ош қошиғига 1 стакан қайнаб турган сув қуйилади ва у 2 соат дамлангандан сўнг, овқатдан олдин кунига 3 маҳал 2 ош қошиқдан ичилади.

Ич кетганда, холециститда, йўталда ва кечқурун сийиб қўйилганда 3 ош қошиқ чойўтнинг устига 250 мл қайнаб турган сув қуйилади ва 2 соат дамланганидан сўнг, кунига 3 маҳал 1/3 стакандан ичилади.

Ошқозон, ичак, жигар, ўт копи, буйрак, геморрой ва буйрак тоши касалликларида ўсимликнинг 10 grammi устига 200 мл қайнаб турган сув қуйилиб 30 дақиқа дамланади ва филтрланади. Тайёр дамлама кунига 3-4 маҳал 1 ош қошиқдан ичилади.

Стоматологияда сурункали ва ўткир гингивитлар ҳамда стоматитларни даволаш учун **Чойўт ёғи** (*зверобойное масло*) дан фойдаланилади. Бундай ёғ олиш учун ўсимликнинг 20 грамм янги узилган гулларининг устига кунгабоқар, шафтоли ёки бодом ёғи қуйилади ва 2-3 хафта вақти-вақти билан чайқатилиб турилган холатда сақланади. Бу аралашмани филтрлагандан сўнг қонга ўхшаш қизил рангли суюқлик ҳосил бўлади – худди шу чойўт экстрактидир. Бундай усулда олинган чойўт ёғи шамоллашга қарши хусусиятга эга бўлиб, яра-чақалар битишига ёрдам беради, қуритиш қобилятига эга, яраларни дезинфекция қилади ва яраларнинг битишини тезлаштиради. Бу ёғни докага ботириб, яраларга, куйган жойларга ва шилинган жойларга қўйиш мумкин.

Чойўтдан суртма дори тайёрлаш учун майдаланган ўтни ўсимлик ёғи билан аралаштирилиб, устига скипидар қуйилади ва оғриётган жойларга суртилади (*масалан, радикулит ва артрит касалликларида*). Аммо чойўт ўсимлиги овқат хазм қилиш органлари касалликларида (*ич кетиш, гастрит, колит, буйрак, ўт қопи ва жигар касалликлари*) ва қон қусишда жуда яхши ёрдам беради. Бу холларда қуйидагича услубда тайёрланадиган қайнатма ишлатилади: майдаланган ўсимликнинг 1 ош қошиғининг устига 1 стакан

қайнаган сув қўйилади ва 10 дақиқа қайнатилади. Совутиб, филтрланганидан сўнг, овқатдан 30 дақиқа олдин кунига 4 маҳал 50 мл дан ичилади. Бу қайнатмадан компресслар қилиниб, маститнинг бошланғич фазаларида ишлатиш мумкин. Болалар диатез бўлишганида ва улар териси стафилококкли зарарланганида бу қайнатма билан ювиш тавсия қилинади.

Чойўтнинг спиртли ажратмаси олиш учун йирикрок қилиб майдаланган ўтнинг устига 1:10 нисбатда 70% ли спирт қўйилади. Ушбу спиртли ажратмани ярим стакан сувга 30-40 томчидан солиб, оғиз чайқалиши мумкин. Колитда, ўт қопида тош бўлганда ва циститда ичиш тавсия қилинади. Чойўтнинг қуюқ экстракти пес касаллигини даволашда ишлатилади. Ўсимликнинг шарбати эса яраларнинг яхши битишига ёрдам беради ва у терлатади ҳамда гижжаларни хайдаш хусусиятига эга. Чойўтнинг янги узилган ва майдаланган барглари яраларга, язва ва лат еган жойларга қўйилади. Аммо артериал қон босими юқори бўлган инсонларнинг чойўт препаратлари қабул қилиши маън этилади.

***Тешик далачой (чойўт) нинг тиббиётда қўлланилиш бўйича янги  
маълумотлар***

Чойўт самарали табиий антибиотиклар тайёрлаш учун ишлатиладиган ўсимликлардан биридир. Чойўтдан олинадиган эфирли, спиртли, ацетонли ва бошқа турдаги экстрактларнинг юқори даражадаги антибиотик хоссалари борлиги аниқланган. Булар ичида **Иманин** антибиотиғи алоҳида ўрин тутиб, у қирқдан ортиқ микроорганизмларга халокатли таъсир қилади (*масалан, дизентерия, сил касаллиғи ва йўтал қўзғатувчи микроорганизмларга*). Хозирги пайтда шифокорлар иманин антибиотигини ўткир шамоллашда, кулоқнинг йирингли шамоллашида, сурункали тонзиллитда ва бошқа касалликларга қарши қўллашяпти. Бу препаратнинг куйишни даволашдаги ажойиб таъсири таҳсинга лойиқ бўлиб, у нафақат куйган терини дезинфекция қилади, балки ўлган тери тўқималарининг тикланишига (*регенерацияга*) ҳам ёрдам беради. Иманин билан куйганлар даволанганида терида чандиқлар ҳам жуда кам миқдорда бўлиши кузатилган. Препарат кўзлар куйган холатларда



хам офталмологияда ишлатилган ва у кўпчилик беморларга кўриш қобилиятини қайтаришда ёрдам берган. Хозирги пайтда **Новоиманин** препарати ҳам ишлаб чиқарилиб, у куйганларни, йирингли яраларни, музлаган органларни даволашда ишлатилади. Новоиманиннинг пенициллинга чидамли бўлган микрофлора ва стафилококкларга қарши яхши таъсир қилиши аниқланган. Шунинг учун унинг 95% ли спиртдаги 1% ли эритмасини инфекцияланган яраларда, карбункулларда, фурункулларда, панарицияларда, терининг йирингли шамоллашларида, ярали стоматитда, ўткир ринитларда, фарингит ва ларингитда, куйганларда ишлатилади.

Энг янги илмий изланишлар натижаларига кўра, чойўтнинг дамламаси ҳамда экстракти заҳарли эмас ва уни инъекция сифатида қабул қилиш ҳам мумкин. Агар уларни венага киритилса (*албатта, дорихоналарда сотиладиган ва яхшилаб стерилизация қилинганини!*), юрак фаолияти яхшиланади, қон томирлар тораяди ва қон босими ортади. Чойўтнинг дамламаси ва экстракти таркибида **Р** витамини бўлган препаратлар сингари капиллярларни мустаҳкамлаш хусусиятига эга. Ундан ташқари, чойўт препаратлари венадаги қон айланишини ва бир қанча ички органлардаги қон ҳаракатини яхшилайди. Чойўт таркибидаги ошловчи моддалар антибиотикларга бардошли бўлган бир қанча микроорганизмларга қарши антимиқроб фаоллик хоссасига эга.

Гомеопатияда ***Hypraeum 3-3,6*** препарати ва чойўт суртма дорисидан ташқи кўллаш учун восита сифатида фойдаланилади. Уларни травмаларда ва орқа мия лат еганда, неврологик кўринишдаги ўткир оғриқларда, тромбофлебитни даволашда ва тиззанинг трофик язваларини даволашда суртма дори сифатида ишлатиш тавсия қилинади.

### ***Халқ табобатида чойўтдан фойдаланиш***

Халқ табобатида чойўтнинг ўзи ёки бошқа гиёҳлар билан биргаликда шифобахш таркиблар тузишда ишлатилади. Бу гиёҳ куйидаги касалликларда фойдали ҳисобланади:

- Бош оғриғи ва бош айланишида;

- Ошқозон ва ичак касалликларида (*ич кетиши ва оғриқлар билан кузатиладиган колит ва энтеритларда*);
- Жигар ва ўт қопи касалликларида;
- Сийдик тутолмаслик, буйрак ва сийдик пуфаги касалликларида;
- Юрак қон-томир касалликлари ва ревматизмда;
- Турли хилдаги шамоллаш жараёнларида;
- Йўтал, бронхит ва туберкулёзда;
- Ошқозон яраси ва 12-бармоқли ичак касалликларида;
- Геморрой, подагра ва ишиасда;
- Тери касалликларида.

Чойўт иштаҳани очади, ичакларнинг фаолиятини яхшилайти, сийдик ажралишини кўпайтиради, ошқозон-ичак трактидан паразитларни хайдайти, организмга умумтикловчи таъсир қилиб, тинчлантирувчи ва оғриқни колдирувчи восита сифатида фойдаланилади.

***Тешик далачой (Чойўт) дан тайёрланиладиган қадимий доривор воситалар тавсифи***

***Чой тайёрлаш***

Бунинг учун чойўтнинг гулларида 15 граммига 1 стакан қайнаб турган сув қуйилади ва уни 15-20 дақиқа дамлаб, филтрланади ва доривор чой сифатида ичилади.

***Ички органлар лат еганда ишлатиладиган доривор***

Чойўт гулларида 1 ош қошиғига 1 литр табиий оқ вино солиб, 30 дақиқа давомида сув хаммомида қайнатилади ва филтрланиб, эрталаб ва кечкурун ярим стакандан ичилади.

***Чойўт ёғи***

Чойўт ёғи халқ табобатида профилактик восита сифатида ва узок вақт битмаётган яра-чақаларни, язваларни ва ошқозон яраси касаллигини даволаш учун ишлатилган. Бундай ёғни тайёрлаш усули юқорида кўрсатилган эди. Қадимда бу ёғга скипидар қўшиб, суртма дори тайёрланган хамда у лат еганда ва куйганда суртилган.

### ***Лат еган жойларни даволаш учун суртма дори***

Чой ва шалфейнинг майдаланган барглари ёғ билан аралаштирилган ва у матога сурилиб, танадаги яраларга ва лат еган жойларга ўраб қўйилган. Банкага солиб, яхшилаб беркитилиб қўйилган бу суртма дори узоқ вақт сақланиши мумкин бўлган.

### ***Подагра ва ревматизмда***

Бунинг учун чойўтнинг барглари майдаланган ва устига скипидар қўшилиб, яхшилаб аралаштирилгандан сўнг, оғриётган бўғимларга суртилган.

### ***Ич кетганда***

Чойўтнинг 10 граммига қайнаб турган сув қуйилади ва 30 дақиқа дамланиб, филтрланади. Сўнгра овқатдан 30 дақиқа олдин кунига 3-4 маҳал чорак стакандан ёки 1-2 ош қошиқдан ичилган.

### ***Чойўт ёғи тайёрлаш усуллари***

Чойўт ёғи язва касаллигида, стоматитда, парадонтозда, фарингитда, ўт йўллариининг шамоллашида ва буйракда тош йиғилганида оғриқни қолдирувчи ҳамда гижжа хайдовчи восита сифатида қўлланилади. Бу ёғ куйганларда ҳам ишлатилади. Бунда куйган жойларга ёғли компресслар қилинади. Язваларда, йиринглаган яраларда, соғлом ит қопганида ҳам шундай ёғли компресслар қилинади. Чойўт ёғини тайёрлаш учун куйидаги усуллардан фойдаланиш мумкин:

#### ***Биринчи усул***

Чойўтнинг ярим стакан гуллари ҳамда янги узилган барглари майдаланиб, устига кунгабоқар, бодом ёки зайтун ёғи қуйилади ва бу аралашма вақти-вақти билан чайқатилиб турилган холда уч ҳафта сақлаб қўйилади. Сўнгра уни сиқиб, суюқлиги ажратиб олинади. Бу ёғдан яраларни, язваларни ва куйганларни даволаш учун компресс қилинади.

#### ***Иккинчи усул***

Чойўтнинг 20 грамм янги узилган гуллари устига 200 мл зайтун ёғи қуйилади ва у вақти-вақти билан чайқатилиб турган холда 40 кун сақланади.

Тайёр ёғни овқатдан 30 дақиқа олдин кунига 2-3 маҳал 1-2 чой қошиқдан ичилади.

### ***Учинчи усул***

Бир ош қошиқ чойўт гуллари устига бир стакан ўсимлик мойи қўйиб, вақти-вақти билан чайқатилиб турган холда 14 кун сақланади ва уни тери касалликларини даволаш учун ишлатилади.

### ***Тўртинчи усул***

Чойўтнинг 3 ош қошиқ қуришиб, майдаланган гуллари ва барглари устига 200 мл кунгабоқар ёғи қўйилади ва вақти-вақти билан чайқатилиб турган холда 3 ҳафта яхшилаб ёпилган шиша идишда сақланади. Сўнгра докадан ўтказилиб филтрланади ва музлатгичда сақланади. Уни шамоллаб қолган терига, тери қуришиб қолганида ва ундаги лат еган жойларга суртиш мумкин.

### ***Бешинчи усул***

Бунинг учун чойўтнинг 500 грамм миқдоридagi янги узилган барглари (*ёки фақат гуллари*) устига ярим литр табиий оқ вино ва 1 литр кунгабоқар ёки бодом ёғи қўйилади. Аралашмани вақти-вақти билан чайқатилиб турган холда 3 кун сақлангандан сўнг, 2-3 соат паст оловда иситиб, аралашма ичидаги винони буғлатиб чиқариб ташланади. Сўнгра уни яна 2-3 ҳафта қоронғи жойда сақланганидан кейин филтрлаб, тўқ-қизил рангдаги чойўт ёғи олинади. Бу ёғни нафақат ташқи даволовчи восита сифатида ишлатиш, балки ичиш ҳам мумкин. Уни 1 ош қошиқдан оч қоринга 1-2 ой мобайнида ичиш тавсия этилади.

### ***Чойўтдан ёғли дамлама тайёрлаш***

Халқ табобатида чойўтнинг гулларида турли ҳил дамламалар, қайнатмалар ва ажратмалар тайёрланиб, улар хозирга қадар кенг миқёсда ишлатилдилар. Хусусан, ошқозон яраси касаллигида чойўтнинг ёғли дамламаси ишлатилиши мумкин. Бунинг учун кенг кастрюлка олиниб, тагига сомон қатлами солинади ва унинг устига чойўтнинг гуллар ва барглари билан тўлдирилган банка қўйилади. Банканинг устидан гуллар ва барглари

тўла ёпилиб туриладиган қилиб провансал ёғи қўйилади. Кастрюлкага эса сув қўйилиб, 5-6 соат давомида қайнатилади. Сўнгра банкадаги аралашмани сиқиб филтрланади ва бу ёғни салқин жойда сақланади. Ошқозон яраси касаллигида бу ёғдан 1 ош қошиғини овқатдан ярим соат олдин кунига 3 маҳал ичилади. Бунда ошқозон яраси касаллигини даволаш учун керакли бўлган парҳез (*диета*) сақланилиши лозим.

Чойўтли ёғ ажойиб антибактериал восита ҳисобланади. Шунинг учун уни яра-чақаларга ва куйган жойларга суриш ҳамда шамоллаганда, бурун қуриб қолишида ва грипп профилактикаси учун бурунга кунига 2-4 маҳал томизиб туриш мумкин. Бундай чойўтли ёғни қўйидагича тартибда тайёрланади: 1 ош қошиқдан қуритилган чойўт барглари, календула (*тирноқгул*) гуллари, эвкалипт барглари устига 400 мл зайтун ёғи қўйилади ва қайнатишгача иситилиб, оловни пасайтирилади ва паст оловда идиш қопқоғини ёпган холда 10-15 дақиқа милтиллатиб қайнатилади. Сўнгра аралашмани сиқиб ёғи олинади ва холодильникда сақланади. Ишлатишдан олдин бироз иситиб олиш керак бўлади.

### ***Чойўтдан спиртли дамлама тайёрлаш***

#### ***Биринчи усул***

Майдаланган чойўт гиёҳини 1:10 нисбатда спиртда ёки тоза ароқда 2 ҳафта давомида дамлаб қўйилади ва сўнгра филтрлаб, ишлатилади. Олинган спиртли дамлама бош оғриганда, ўт қопида тош бўлганда, циститда ва ошқозон-ичак касалликларида озгина сув қўшилиб, кунига 3 маҳал 30-40 томчидан ичилади.

#### ***Иккинчи усул***

Бу усулда чойўт гиёҳининг спиртли дамламаси тайёрланади. Бунинг учун 70% ли спиртга гиёҳни 1:10 нисбатда аралаштириб 1-2 ҳафта сақланади ва филтрдан ўтказилиб, томоқни ёки оғизни чайқаш учун унинг 30-40 томчисини 1/3 стакан сувга аралаштириб, ишлатилади.

#### ***Учинчи усул***

Бунда 20 грамм куруқ чойўтга 0,5 литр 40% ли спирт солиниб, 8 кун дамланади ва филтрдан ўтказилиб, фойдаланилади. Дизентерия, ошқозон-ичак ва жигар касалликларида кунига 3 маҳал сув билан овқатдан олдин 20-30 томчидан ичилади.

### ***Чойўтнинг қўлланилиши бўйича эҳтиёткорлик чоралари***

Шифобахш гиёҳларнинг ишлатилиши ҳақидаги билимлар асрлар давомида табобат ходимлари томонидан йиғилган. Шунинг учун сиз гиёҳлардан фойдаланганда дамлама, қайнатма, ажратма ва спиртли дамламалар тайёрлаш тартибларига қатъий риоя қилишингиз зарур. Улардан фойдаланишда эса ўз тиббий ҳолатингизни яхши билиб, шифокорингиз (*ёки табибингиз*) маслаҳатга кўра иш қилишингиз жуда ҳам оқилона амал бўлади. Чойўт гиёҳи захарли гиёҳлар сирасига кирмайди, аммо уни узоқ муддат ишлатилса, жигарда ноқулай ҳолат сезиш ва оғизда аччиқлик пайдо бўлиши мумкин. Чойўт ошқозон-ичак тракти касалликларини даволашда ажойиб восита бўлишига қарамай, уни узоқ вақт ишлатилса, қон томирларининг торайиши ва қон босимининг ошиши кузатилиши мумкин. Шунинг учун ҳам гипертония касаллиги билан оғриган беморларга чойўт бошқа гиёҳлар билан биргаликда ва озроқ дозаларда берилади.

### ***Чўзинчоқ беҳи***

Чўзинчоқ беҳи (*Айва продолговатая*) раъногулдошлар оиласига мансуб, бўйи 1,5-2 метр гача ўсадиган дарахт. Тиббиётда уруғи ишлатилади. Таркибида шиллиқ модда, амигдалин гликозиди, мой ва бошқа бирикмалар бор. Уруғининг қайнатмаси қоплаб-ўраб олувчи восита тариқасида меъда ва ичак деворининг таъсирланишини камайтириш учун ҳамда дори моддаларнинг сўрилишини (*шимилишини*) узайтириш учун қўлланилади. Беҳи баргларининг қайнатмаси ва дамламаси гипертония (*қон босими кўтарилиши*) га даво бўлади. Беҳи баргидан чой дамлаб ичиш ҳам қон босимини меъёрида ушлаб туриш учун етарли бўлади деган тавсиялар ҳам мавжуд. Унинг мевалари ичини бироз ўйиб, унинг ичига сариеғ ва асал

қўшиб буғлантирилиб пиширилгани эса нафас йўллари касалликларида даво бўлади.

### ***Чўзиқ мевали жут***

Чўзиқ мевали жут (*Джут длинноплодный*) жўкадошлар оиласига мансуб, бўйи 2-3 метр келадиган бир йиллик ўт ўсимликлар. Мамлакатимизда тола олиш учун ўстирилади. Тиббиётда уруғи ишлатилади. Уруғи таркибида юрак гликозидлари (*олиторизид, корхорозид*), ёғ ва бошқа моддалар бор. Олиторизид строфантининг-К га ўхшаш юракка таъсир қилгани учун унинг ампуладаги эритмаси қон айланишининг 1- ва 2-даражали бузилиши, тахикардия ва аритмияни даволаш учун ишлатилади.

### ***Ширач (Регель ширачи)***

Ширач ёки Регель ширачи (*Ширяш Регеля*) лолагулдошлар (*пиёзгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 60-180 см га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Мамлакатимизнинг тоғли ноҳияларида тоғларнинг этагидан ўрта қисмигача бўлган юмшоқ тупроқли қияликларда ўсади. Халқ табобатида барги ва илдизи ишлатилади. Таркибида С витамини, каротин, органик кислоталар, кўп миқдорда эремуран полисахариди, алкалоидлар, ширач (*елим*), бўёқ ва бошқа моддалар бор. Барги халқ орасида ел хайдовчи, илдизи – меъда-ичак касалликларида қоплаб олувчи дори сифатда қўлланилади. Илдизидан олинган полисахарид – эремуран доришунослик амалиётида ёғ эмульсиялари тайёрлаш учун эмульгатор сифатида ишлатилади.

### ***Ширчай***

Ширчай ёки Гравилат раъногулдошлар оиласига мансуб бўлиб, бўйи 25-70 см га етадиган кўп йиллик ўт ўсимликдир. Халқ табобатида унинг икки тури ***Шаҳар ширчайи*** (*Гравилат городской*) ва ***Дарё ширчайи*** (*Гравилат речной*) ишлатилади. Ширчайнинг ер устки қисми таркибида кўп миқдорда ошловчи моддалар, С витамини ва бошқа бирикмалар бўлади. Ер остки қисмида эса (*илдизнояси билан илдизида*) алкалоидлар, геин гликозиди, эфир мойи, кўп миқдорда ошловчи ва бошқа моддалар бор. Ўсимликнинг ер устки қисмидан тайёрланган қайнатма халқ табобатида меъда-ичак (*ичкетарда*),

жигар, ширинча, лавша (*цинга*), иситма касалликларида даволаш ҳамда турли қон оқишларни (*ўпкадан, йўзон ичакдан, бурундан ва бошқалардан*) тўхтатиш учун қўлланилади. Оғиз бўшлиғининг яллиғланиш касалликларида (*стоматит, гингивит, милкдан қон оқиши ва бошқаларда*), томоқ оғриганда оғиз ва томоқни шу дамлама ва қайнатма билан чайилади.

### ***Шоколад дарахти***

Шоколад дарахти ёки Какао дарахти (*Шоколадное дерево*) стеркулядошлар оиласига мансуб, бўйи 3-8 метрга етадиган доимо яшил дарахт. Ватани нам ва тропик ўрмонларда. Тиббиётда уруғининг мойи ишлатилади. Уруғи таркибида кўп миқдорда қаттиқ мой, теобромин, оз миқдорда кофеин алкалоидлари, қандлар, оксил, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Какао мойи доришунослик амалиётида шамча, куррача (*шарча*) ва таёқчалар тайёрлашда асос сифатида қўлланилади.

### ***Шохкуя***

Шохкуя (*Спорынья*) гипокреация оиласига мансуб жавдар, буғдой, арпа, сули ва бошқа ўсимликларда паразит холда яшайдиган замбуруғнинг тинч холатда қишлоғчи танаси – склероций. Шохкуя нам иқлимда яхши ўсади. Тиббиётда склероцийлар – маточные рожки – **Secale cornutum L.** ишлатилади. Таркибида алкалоидлар (*эрготамин, эргометрин, эргозин ва бошқалар*), аминлар, аминокислоталар, ацетилхолин, ёғ, сут кислота, эргостерол, қандлар, бўёқ ва бошқа моддалар бор. Дори препаратлари – эрготал, эргометрин малеат, эрготамин тартрат, метилэргометрин ва бошқалар акушерлик-гинекология амалиётида бачадон фаолитини кучайтириш ҳамда бачадондан қон кетишини тўхтатиш учун ишлатилади. Дигидроэрготоксин, дигидроэрготамин – қон босими ошиши, кўкрак қисиши (*стенокардия*), мигрен, эндоартерит, қон томирлар спазмаси ва бошқа касалликларда ишлатилади. Шохкуя алкалоидлари мураккаб препаратлар таркибига киради.



### **Шумурт**

Оддий шумурт (*Черемуха обыкновенная*) раъногулдошлар оиласига мансуб, бўйи 2-10 метрга етадиган бута ёки дарахт. Мамлакатимиздаги ўрмонларда ва сой бўйларида ўсади. Тиббиётда меваси ишлатилади. Таркибида ошловчи моддалар, қандлар, антоцианлар, лимон ва олма кислоталари, уруғида амигдалин гликозиди ва бошқа бирикмалар бор. Мева дамламаси билан қайнатмаси ичкетарни даволаш учун қўлланилади. Меваси меъда-ичак касалликларида ишлатиладиган буруштирувчи чойлар – йиғмалар таркибига киради.

### **Шўр бўян**

Шўр бўян ёки Шилдирбош (*Сферофиза солонцовая*) дуккакдошлар оиласига мансуб, бўйи 25-100 см га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Мамлакатимизнинг чўл, ярим чўл, шўр тупроқли ерлари, кумликлари, арик бўйлари, тўқайларда ва бегона ўт сифатида экинлар орасида ўсади. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида алкалоидлар (*сферофизин ва бошқалар*), изофлавонолар, кумаринлар ва бошқа моддалар бор. Сферофизин бензоат қон босими сал ошганида, акушерлик амалиётида туғиш заифлашганда уни тезлатиш, туққандан кейинги даврда қон кетишини тўхтатиш учун ишлатилади.

### **Эвкалипт**

Эвкалипт миртадошлар оиласига мансуб, бўйи 15-70 метрга етадиган доимий яшил дарахт. Тиббиётда икки турининг барги ва бир турининг ёш новдалари, барги ҳамда эфир мойи ишлатилади. Унинг қуйидаги турлари мавжуд: **Кулранг эвкалипт** (*Эвкалипт пепельный*), **Чивиқсимон эвкалипт** (*Эвкалипт прутовидный*) ва **Шарсимон (зангори) эвкалипт** (*Шариковый (голубой) эвкалипт*). Барги таркибида эфир мойи, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Эфир мойи кўп миқдорда цинеол ва бошқа терпеноидлардан таркиб топган. Дори препаратлари – барг дамламаси, қайнатмаси ва эфир мойи безгак, бўғма, қизилча, иситма, грипп, бронхит ва бошқа нафас йўли касалликларини, йирингли яралар ҳамда меъда-ичак, гинекологик ва бошқа

касалликларни даволашда, гижжа хайдашда қўлланилади. Эфир мойи хоналарга (*айниқса касалхоналарга*) пуркалади. Гриппда қўлланиладиган ингафен, нафас йўллари ва бошқа касалликларда қўлланиладиган баъзи мураккаб препаратлар – «Пектусин», «Экватол», «Эфкамон» суртмалари таркибига киради.

### ***Экма гречиха***

Экма гречиха (*Гречиха посевная*) торондошлар оиласига мансуб, бўйи 15-70 см келадиган бир йиллик ўт ўсимлик. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида рутин, хлороген, галлат ва қаҳва кислоталари, уруғида кўп миқдорда крахмал, ёғ, **V<sub>1</sub>** ва **V<sub>2</sub>** витаминлари ва бошқа моддалар бор. Ер устки қисмидан рутин олинади. Рутин ва унинг препаратлари **P** витамини таъсирига эга бўлиб, қон томирларининг ўтказувчанлиги ва қайишқоқлиги бузилишидан келиб чиқадиган касалликлар ва баъзи қон оқишлар ҳамда юқумли касалликлар, бод, қон босимининг ошиши, нур касаллигини даволаш ва уларнинг олдини олиш учун қўлланилади.

### ***Эман***

Эман (*Дуб*) қорақайиндошлар оиласига мансуб, бўйи 50 метргача борадиган кўп йиллик дарахт. Ҳиёбонларда, боғларда ва кўчаларда манзарали дарахт сифатида ўстирилади. Тиббиётда икки турининг пўстлоғи ишлатилади: ***Оддий эман*** (*Кўнғир эман, Бандли гулли эман, Ёз эмани*) – Дуб обыкновенный ва ***Бандсиз гулли эман*** (*Қиш эмани*) – Дуб скальный. Таркибида кўп миқдорда ошловчи моддалар, галлат ва эллаг кислоталар, флавоноидлар ва бошқа бирикмалар бор. Пўстлоқ қайнатмаси буруштирувчи восита сифатида оғиз бўшлиғи касалликларида (*гингивит, стоматит ва бошқалар*) ҳамда томоқ шиллиқ пардаси яллиғланишида, милк қонаганда, оғизда ҳид пайдо бўлганда оғиз чайиш учун қўлланилади. Баъзан 20% ли қайнатмаси терининг куйган жойларини даволашда ишлатилади.

### ***Эрбаҳо (Газакўт)***

Газакўт ёки Эрбаҳо (*Горечавка*) газакўтдошлар оиласига мансуб, бўйи 10-100 см га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Қуйидаги икки турининг илдизи ва ер устки қисми ишлатилади:

**Сариқ эрбаҳо** (*Горечавка желтая*) илдизи таркибида аччиқ гликозидлар (*генциотикрин ва бошқалар*), алкалоидлар, флавоноидлар, трисахарид ва бошқа моддалар бор. Илдизи қайнатмаси ва қуюқ экстракти иштаҳа очиш ва овқат ҳазм бўлишини яхшилаш учун ҳамда ўт ҳайдовчи восита сифатида қўлланилади.

**Оливье эрбаҳоси** (*Горечавка Оливье*) нинг ер устки қисми таркибида аччиқ гликозидлар, алкалоидлар ва бошқа моддалар бор. Ер устки қисмининг қайнатмаси халқ табобатида иштаҳа очиш, овқат ҳазм бўлишини яхшилаш ҳамда безгак, тиш оғриғи касалликларини, чипқон ва шишларни даволаш, милқдан қон оққанда оғиз чайиш учун ишлатилади.

Илмий тиббиётда эрбаҳонинг яна беш турининг ер остки аъзолари иштаҳа очиш, овқат ҳазм қилишни яхшилаш ва ўт ҳайдовчи восита сифатида қўлланилади.

### **Эфир мойлари**

Эфир мойлари (*Масла эфирные*) сув буғи ёрдамида ҳайдаб олинадиган (*сув буғи билан ҳайдаладиган*) учувчан ҳидли моддалар аралашмасидир. Эфир мойлари ўсимликлар дунёсида кенг тарқалган. Улар кўпинча рангсиз, баъзан турли рангда (*оч сариқ, яшил, тўқ кўк, қизил, қўнғир ва хакозо*) бўлади. Эфир мойлари ўзига хос ҳидли ва ўткир мазали, сувда эримайдиган, ҳамма органик эритувчиларда яхши эрийдиган, учувчан тиниқ суюқликлардир. Совутилса кристалл қисми (*стеароптен*) ажралади, қолган суюқ қисми элеоптендир. Эфир мойлари ва уларни сақловчи ўсимликлардан тайёрланган дори шакллари тиббиётда турли касалликларни даволашда тинчлантирувчи, бактерицид, оғриқ қолдирувчи, иштаҳа очувчи, ел, ўт ва сийдик ҳайдовчи восита сифатида қўлланилади. Фармацевтика амалиётида бошқа дориларнинг мазаси билан ҳидини яхшилаш учун ҳамда хушюй сувлар тайёрлашда ишлатилади.

### **Эшакбодринг**

Оддий эшакбодринг (*Бешеный огурец обыкновенный*) қовоқдошлар оиласига мансуб, поясининг узунлиги 20-50 см га етадиган, палак отиб ўсадиган бир йиллик ўт. Тиббиётда ер устки қисми ва меваси ишлатилади. Таркибида гликозидлар (*эллатерицин А, В ва бошқалар*), алфа ва бета-элатринлар, витаминлар, оз миқдорда алкалоидлар ва бошқа моддалар бор. Халқ табобатида меваси истико, чақалоқларнинг сарғаймасида, ўзгарувчан иситма, бод, подагра, невралгия, бавосил ва бошқа касалликларни даволашда ишлатилади. Кучли сурги, гижжа ва сийдик ҳайдовчи восита сифатида қўлланилади. Ўсимликнинг сурги, шунингдек рака қарши таъсир кўрсатиши унинг таркибида элатеринлар бўлишига боғлиқ. Лекин у **захарли** бўлиб, кўп миқдорда истеъмол қилинса, кустиради, корин оғритади ва юрак уришини тезлатади.

### **Юкка**

Юкка (*Юкка славная*) чучмомадошлар оиласига мансуб доимий яшил ўсимлик. Мамлакатимизда ҳам ўстирилади. Тиббиётда баргидан фойдаланилади. Таркибида тигогенин ҳосилалари бўлган иккита стероидгликозидлар ҳамда соф ҳолдаги тигогенин ва бошқа бирикмалар бор. Баргидан тигогенин олинади ва ундан прогестерон ва бошқа кортикостероид препаратлар синтез қилишда фойдаланилади.

### **Ямс**

Ямс (*Диоскорейя*) ямсдошлар оиласига мансуб, бўйи 4 метргача етадиган чирмашиб ўсадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Тиббиётда икки турининг илдизпояси билан илдизи ишлатилади:

- **Кавказ ямси** - Диоскорейя кавказская
- **Ниппон ямси** (*Кўп шингилли ямс*) – Диоскорейя ниппонская

Ямснинг ер остки аъзолари таркибида сапонинлар (*стероид сапонин-диосцин ва бошқалар*), крахмал ва бошқа моддалар бор. Сапонинлар йиғиндиси – полиспонин (*диоспонин ҳам*) атеросклероз ва гипертония касалликларини даволаш учун ҳамда қонда холестерин миқдори кўпайиб

кетганда унинг миқдорини камайтириш учун қўлланилади. Диосцинниг парчаланишидан ҳосил бўлган диосгениндан кортизон ва бошқа кортикостероид препаратларни синтетик синтез қилишда фойдаланилади.

### **Янтоқ**

Янтоқ (*Янтак – верблюжья колючка*) дуккакдошлар оиласига мансуб, бўйи 30-130 см га етадиган тиканли кўп йиллик ўсимликлар туркуми. Мамлакатимиздаги текисликларда, сой, канал ва дарё бўйларида, чўлларда ўсади. Халқ табобатида қуйидаги тўртта турининг ер устки қисми ва илдизи ишлатилади. **Қирғиз янтоғи** – *Янтак киргизский*, **Сохта янтоқ** – *Янтак ложный*, **Шакар янтоқ** – *Янтак персидский*, **Сийрак барг янтоқ** – *Янтак рыхлолистный*. Уларнинг ер устки қисми таркибида сапонинлар, урсол кислота, флавоноидлар (*рутин, кверциметрин ва бошқалар*), кумаринлар, эфир мойи, **С, В, К** витаминлари, каротин, органик кислоталар, қандлар, алкалоидлар, шиллиқ, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Шакар янтоқ август-сентябрь ойларида ўзидан ширин суюқлик чиқаради. 2-3 кундан сўнг бу суюқлик қотиб, қанд заррачасига – маннага айланади. Манна таркибида кўп миқдорда трисахарид ва бошқа бирикмалар бўлади. Илдизининг қайнатмаси ва баъзан, дамламаси халқ табобатида ичбуруғ, бавосил, меъда яраси, жигар ва бошқа касалликларни, яраларни дволаш учун ҳамда ўт ва сийдик ҳайдовчи, терлатувчи ва сурги дори сифатида қўлланилади. Ер устки қисмидан тайёрланган дамламаси юқорида кўрсатилган касалликлардан ташқари, яна томоқ оғриғи, тонзиллит, стоматит, йирингли отит (*қулоқнинг йирингли яллиғланиши*), бурун-томоқ яллиғланиши, бачадон яраси ва буруштирувчи восита сифатида ичкетар, меъда-ичак касалликларини даволашда ишлатилади. Шакар янтоқ маннаси ёш болаларга сурги сифатида берилади, лекин чечак билан касалланган болаларга манна бериб бўлмайди. Илдиз ва ер устки қисмининг қайнатмаси, суюқ экстракти ва дамламаси сийдик ҳайдаш, терлатувчи, қон оқшини тўхтатувчи, яллиғланишга қарши таъсир этувчи ва яраларни даволовчи хоссаларга эга эканлиги тажрибаларда тасдиқланган ва илмий тиббиётда ишлатишга тавсия этилган.

### **Ўрмон қулупнайи (Ўрмон ертутти)**

Ўрмон қулупнайи (*Земляника лесная*) раъногулдошлар оиласига мансуб, бўйи 5-20 см га етадиган кўп йиллик ўт. Тиббиётда барги ва меваси ишлатилади. Меваси таркибида қанд, органик (*олма, салицилат ва бошқалар*) кислоталар, **С** ва **В** витаминлари, каротин, флавоноидлар, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Баргида ҳам **С** витамини, оз миқдорда алкалоидлар, флавоноидлар, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Мева ва баргининг дамламаси подагра, буйрак ва жигар-тош касалликларида сийдик ва ўт ҳайдовчи восита сифатида, цинга ва бошқа авитаминозларда ҳамда бачадондан қон кетишини тўхтатиш учун қўлланилади.

### **Ўсимликнинг ер устки қисми (Ўтти)**

Ўсимликнинг ер устки қисми (*Трава - Herba*) ўсимликларнинг гули, барги, майда шохчалари, поясининг юқори қисми, қисман мевалар аралашмасидан ташкил топган бўлиб, доришуносликда дори шакллари тайёрлаш, соф ҳолда дори моддалар, хўллигида шира олиш учун фойдаланилади. Уни одатда ўсимликлар гуллаган (*баъзан гуллаш олдидан ёки гуллагандан сўнг*) даврида бутун ер устки қисми (*баъзан бир йиллик ўсимликларнинг илдизи билан ёки баланд ўсимликларнинг юқори қисми ва илдиз олди барглари билан*) йиғилади. Кейин улар соя, иссиқ ва ҳаво кириб турадиган ерларда ёки сунъий усулда – иссиқхоналарда 50-60 даража иссиқда қуритилади. Баъзи ўтлар қуритмасдан ҳам ишлатилади.

### **Ўтлоқ себаргаси (Қушқароқ)**

Ўтлоқ себаргаси ёки Қушқароқ (*Клевер луговой*) дуккакдошлар оиласига мансуб, бўйи 25-50 см га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Мамлакатимиз текисликларидаги ўтлоқларда, нам ерларда ва сув ёқаларида ўсади. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида **С** ва **В** гуруҳ витаминлари, каротин, кумаринлар, флавоноидлар (*трифолин, кверцетин*), қандлар, органик кислоталар ва бошқа моддалар бор. Ер устки қисмининг дамламаси билан қайнатмаси халқ табобатида астма, кўкйўтал, кўкрак қисиши, камқонлик, қон босимининг ошиши, безгак, яра, куйган ерларни,

хавfli шишларни ва шамоллаш касалликларини даволаш учун ҳамда балғам кўчирувчи, сийдик ҳайдовчи ва антисептик дори сифатида қўлланилади. Қуритилмаган барги шираси ширинчага даво бўлади, баргини эзиб, яра ва шишган жойларга боғланади. Илмий тиббиётда сийдик ҳайдовчи восита сифатида ишлатилинади. Себарганинг ер устки қисмидан тризофлан препарати олинган ва қонда холестерин кўпайиш ҳолларида ҳамда атеросклероз касаллигини даволаш ва олдини олиш мақсадида ишлатишга тавсия қилинган. Номлари юқорида эслатиб ўтилган касалликларни даволашда халқ орасида себарганинг яна бир тури – **Ўрмаловчи себарга** (*Клевер ползучий*) ер устки қисмининг дамламаси билан қайнатмаси ҳам қўлланилади.

#### ***Қайрағоч барг эвкомия (Хитой гуттаперча дарахти)***

Қайрағоч барг эвкомия ёки Хитой гуттаперча дарахти (*Эвкомия вязолистная*) эвкомиядошлар оиласига мансуб, бўйи 20 метргача етадиган дарахт. Тиббиётда пўстлоғи ишлатилади. Таркибида хлороген ва кофе кислоталари, аукубин (*ринантин*) гликозиди, гутта ва бошқа моддалар бор. Пўстлоғининг қайнатмаси қон босими ошишини даволашда қўлланилади.

#### ***Қалампирмунчоқ дарахти***

Қалампирмунчоқ дарахти (*Гвоздичное дерево*) миртадошлар оиласига мансуб, бўйи 10-12 метрга етадиган, доимий яшил дарахт. Тиббиётда гули (*очилмаган гунчаси*) ва эфир мойи ишлатилади. Гунчаси таркибида кўп микдорда эфир мойлари, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Эфир мойи асосан эвгенолдан ҳамда ацетил эвгенол ва бошқа терпеноидлардан таркиб топган. Эфир мойидан эвгенол олинади. Гулининг кукуни ва қайнатмаси халқ табобатида овқат ҳазм бўлишини яхшилаш учун ҳамда ел ҳайдовчи восита сифатида қўлланилади. Эвгенол тиш касалликларида оғриқ қолдириш ва антисептик дори сифатида ишлатилади.

#### ***Қалин барг бергения***

Қалин барг бергения (*Бадан толстолистный*) қорақатдошлар оиласига мансуб, бўйи 50 см га етадиган кўп йиллик ўт. Сибир, Олтой ўлкаси

тоғларида ва Байкал кўли атрофидаги тошлоқ ерларда ўсади. Тиббиётда илдизпояси ишлатилади. Таркибида кўп миқдорда ошловчи моддалар, арбутин ва бергенин гликозидлар, галлат кислота, қандлар ва бошқа бирикмалар бор. Илдизпояси қайнатмаси колит, энтероколит касалликларида истеъмол қилинади, стоматит ва гингивитда оғиз чайишга берилади, акушерлик гинекология амалиётида бачадон бўйни эрозиясини даволашда қўлланилади. Баргининг таркибида арбутин гликозиди, гидрохинон, галлат кислота, ошловчи ва бошқа моддалар бўлиб, унинг куруқ экстракти сийдик йўллари касаллигида ишлатилади.

### ***Қатор тишли девортагиўт***

Қатор тишли девортагиўт (*Шандра очереднозубная*) ясноткадошлар (*лабгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 30-80 см га етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. Мамлакатимизда аҳоли яшайдиган жойларда, йўл ёқалари, деаортаглари ва бошқа ерларда ўсади. Халқ табобатида ер устки қисми ишлатилади. Таркибида эфир мойи, флавоноидлар, стахидрин, смолалар, маррубин ва бошқа моддалар бор. Ер устки қисмининг қайнатмаси халқ орасида томоқ оғриғи, нафас йўлларининг сурункали шамоллаши ва тиш оғриғи каби касалликларда оғиз ва томоқни чайиш учун ишлатилади. Сўрмаси (*настойкаси*) эса тинчлантирувчи ва қон босимини пасайтирувчи таъсирга эга эканлиги аниқланган.

### ***Қатрон***

Қатрон (*Дёготь*) қайин дарахтининг пўстлоғидан ёки қарағай дарахти тўнкаларидан куруқ ҳайдаш усули билан олинадиган тўқ кўнғир рангли, ўзига ҳос ҳидли, спирт, эфир ва эфир мойларида эрийдиган смоласимон қуюқ суюқлик. Таркибида феноллар, смолалар ва бошқа бирикмалар бор. Дезинфекция қилиш, инсектицид (*ҳашаротларни ўлдириши*) ва жойли таъсирга эга. Вилькинсон суртмаси ва Вишневский бальзами, суюқ суртма (*линимент*) таркибига киради ва гуш (*экзема*), тангачали темиртки, кўтир ва бошқа тери касалликларини ҳамда яраларни даволашда ишлатилади.

### ***Қашқарбеда***



Доривор кашқарбеда ёки Сарик кашқарбеда (*Донник лекарственный*) дуккакдошлар оиласига мансуб, бўйи 50-100 см га етадиган икки йиллик ўт ўсимлик. Тиббиётда унинг ер устки қисми ишлатилади. Таркибида кумарин, дикумарин, эфир мойи, С ва Е витаминлари, каротин, холин, шиллик ва бошқа моддалар бор. Уруғида тригонеллин алкалоиди бор. Ер устки қисми ич юмшатувчи шифобахш чойлар – йиғмалар таркибида ва ер устки қисмидан тайёрланган малҳам йирингли яра ва чипқонларни даволашда қўлланилади. Дикумарол қонни ивитмайдиган таъсирга эга ва шу мақсадда тромбофлебит касаллигида ишлатилади.

Доривор кашқарбеда билан бир қаторда унинг бошқа турлари ҳам бор: ***Бўйчан кашқарбеда*** (*Донник высокий, рослый*) ва ***Хушбўй кашқарбеда*** (*Донник ароматный, душистый*). Уларнинг ер устки қисми тиббиётда ишлатишга рухсат этилган.

### ***Қизилча (Зағоза)***

Қизилча ёки Зағоза (*Эфедра или Хвойник*) қизилчадошлар оиласига мансуб, бўйи 10-20 см га етадиган буталар туркуми. Тиббиётда қуйидаги учта турининг ер устки қисми ишлатилади:

- ***Оддий қизилча*** (*Эфедра двухколосковая ёки Кузьмичева трава*)
- ***Чўл қизилчаси*** (*Эфедра средняя*)
- ***Тоғ қизилчаси*** (*Эфедра хвоцевая*)

Бу буталар мамлакатимиздаги чўл, ярим чўл, тоғ ён бағирлари ва шағалли очик қияликларда ўсади. Қизилча турларининг ер устки қисми таркибида алкалоидлар (*эфедрин, псевдоэфедрин ва бошқалар*), фенол кислоталар, С витамини, бўёқ, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Тоғ ва чўл қизилчасидан эфедрин алкалоиди олинади. Эфедрин гидрохлорид оғир операция ёки шикастланишлардан сўнг кўп қон йўқотиш натижасида хушдан кетиш (*коллапс*) да, қон босими пасайганида (*гипотония*), миастения, аллергия, бронхиал астма, пичан иситмаси (*пичан астмаси*), эшакеми тошганда, ўткир тумов ва бошқа касалликларда ҳамда наркотик ва ухлатувчи дорилар билан захарланган холларда қўлланилади. Оддий қизилча дамламаси бод ва бошқа

шамоллаш касалликларини даволашда ишлатилади. Эфедрин гидрохлорид турли мураккаб препаратлар – Теофедрин таблеткаси, Эфатин аэрозоли, Солутан ва бошқалар таркибига киради.

### ***Қичитқи ўт (Чаёнўт)***

Қичитқи ўт ёки Чаёнўт ёки Икки уйли газанда (*Кренива двухдомная*) газандадошлар оиласига мансуб, бўйи 60-120 см келадиган кўп йиллик ўт. Мамлакатимизда сувга яқин зах ерларда, йўл ёкаларида, бутазорларда ва тоғ этакларида ўсади. Тиббиётда барги ишлатилади. Барги таркибида **С**, **К**, **В<sub>2</sub>** витаминлари, каротиноидлар, пантотен кислота, кверцетин, ацетилхолин, эфир мойи, органик кислоталар, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Дори препаратлари – дамламаси, суюқ ва қуюқ экстрактлари, ортифиллин ва бошқалар қон оқишларни (*бавосил касаллигида, ўпкадан, бурундан, ичакдан ва ҳайз бузилганда бачадондан қон кетганда*) тўхтатувчи восита сифатида ҳамда сурункали яраларни, витаминлар етишмаслигидан келиб чиқадиган авитаминозларни даволаш учун ишлатилади. Баргидан олинган хлорофилл фармацевтика ва озиқ-овқат саноатида бўёқ модда сифатида ишлатилади.

### ***Қовоқ***

Қовоқ (*Тыква*) қовоқдошлар оиласига мансуб, ўрмалаб ўсади. Палагининг узунлиги 2-8 метрга борадиган бир йиллик ўт ўсимликдир. Тиббиётда қовоқнинг қуйидаги уч тури ишлатилади:

- ***Картошка қовоқ*** – *Тыква крупная*
- ***Ош қовоқ (Ойим қовоқ)*** – *Тыква мускусная*
- ***Сапча қовоқ (Оддий қовоқ)*** – *Тыква обыкновенная*

Қовоқнинг уруғи таркибида кўп миқдорда ёғ, **С** ва **В** витаминлари, органик кислоталар, смолалар, каротинлар ва бошқа моддалар бор. Қовоқ мевасининг юмшоқ, ейиладиган қисмидан тиббиётда ҳам фойдаланилади. Унинг таркибида қандлар, **РР**, **С**, **В** ва **В<sub>2</sub>** витаминлари, каротиноидлар, элатерицин **А** ва бошқа бирикмалар сақланади. Уруғи ва унинг кукуни, қайнатмаси, аталаси ҳамда эмульсияси тасмасимон (*баъзан юмалоқ*) гижжаларни организмдан тушириш учун қўлланилади. Мевасининг юмшоқ –

этли қисми пархез таом сифатида атеросклероз, қабзият ва жигар касалликларида ҳамда буйрак ва қовуқ касалликларида сийдик ҳайдовчи восита сифатида истеъмол қилинади. Мевасининг этидан олинган каротиннинг ёғли эритмаси гуш (*экзема*), қийин битадиган ва йирингли яралар, куйган ва совуқ олган ерларни, шиллиқ парданинг зарарланган ерлари ва терининг бошқа сурункали касалликларини даволашда ишлатилади. Қовуқ меваси этидан каротин олинади.

### ***Қоразира***

Оддий қоразира (*Тмин обыкновенный*) селдердошлар (*солябонгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 25-80 см га етадиган икки йиллик ўт ўсимлик. Мамлакатимизнинг тоғли ноҳияларидаги ўрмонларда, ўрмон четлари ва ўтлоқларда ўсади. Тиббиётда меваси ишлатилади. Таркибида эфир мойи, ёғ, оксил, флавоноидлар (*кверцетин ва кемпферол*), ошловчи ва бошқа моддалар бор. Эфир мойи лимонен, карвакрол, карвон ва бошқа терпеноидлардан таркиб топган. Мевасининг дамламаси ичак заифланишини даволаш учун, оғриқ қолдириш, овқат ҳазм қилишни яхшилаш учун ҳамда қорин дам бўлганда ел ҳайдовчи восита сифатида ишлатилади. Меваси сийдик ва ел ҳайдовчи ҳамда меъда касалликларида ишлатиладиган чойлар – йиғмалар таркибига киради. Баъзан, мевасидан мева суви тайёрланади ва уни ичак санчиғида (*айниқса болаларда*), тиш оғриғида оғриқ қолдириш учун қўлланилади, баданнинг яллиғланган жойига суртилади. Эфир мойи доришунослик амалиётида суяқ дориларнинг ҳиди ва таъмини яхшилаш учун ишлатилади.

### ***Қора мингдевона***

Қора мингдевона (*Белена черная*) итузумдошлар оиласига мансуб, бўйи 150 см гача ўсадиган икки йиллик **заҳарли** ўт ўсимлик. Ариқ бўйларида, йўл ёқаларида, ўтлоқларда ва экилмай қолган жойларда ўсади. Тиббиётда унинг барги ишлатилади. Таркибида алкалоидлар (*гиосциамин, атропин, скополамин ва бошқалар*), гликозидлар, флавоноидлар ва бошқа моддалар бор. Баргининг дори препаратлари – мойи оғриқ қолдирувчи ва спазмолитик

восита сифатида, суртма дорилар таркибида бод ва невралгия касалликларида тананинг оғриган жойларига суртилади. Барги астма касаллигида қўлланиладиган астматол ва астматин сигареталари таркибига киради.

### ***Қорағат ёки Қора смородина***

Қорағат, Қора смородина (*Смородина черная*) сершоҳ бўлиб ўсадиган кўп йиллик бута, бўйи 2 метргача боради, новдалари сарғиш кулранг тусда. Пояларининг пўстлоғи тўқ-кўнғир рангда. Барглари навбатма-навбат жойлашган, бандли, ўзига хос хушбўй ҳиди бор. Гуллари бинафша ранг-кизил ёки пушти-кулранг тусда, солиниб турадиган шингиллар ҳосил қилади. Мевалари қора ёки тўқ бинафша рангли хушбўй резавор мева, уруғи кўп бўлади. Май-июнда гуллайди ва мевалари июль-августда пишади. Барглари ва мевалари доривор тариқасида ишлатилади. Смородина мевалари жуда қимматли сервитамин неъматдир. Унда **С**, **В<sub>1</sub>**, **В<sub>2</sub>** витаминлари ва каротин кўп бўлади. Меваларида анчагина қанд моддалари, органик кислоталар ва флавоноидлар ҳам бор.

### ***Қора маржондарахт***

Қора маржондарахт (*Бузина черная*) шилвидошлар (*учқатдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 2-6 метрга етадиган бута ёки дарахт. Тиббиётда гули ва қисман меваси ишлатилади. Гули таркибида эфир мойи, самбунигрин гликозиди, рутин, **С** витамини, холин, органик кислоталар ва бошқа бирикмалар бор. Меваси таркибида **С** витамини, каротин, антоцианлар, органик кислоталар, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Гулининг дамламаси (*баъзан мевасининг дамламаси*) шамоллашда терлатувчи, жигар, ўт пуфағи ва ўт йўллари касалликларида ўт ҳайдовчи ҳамда буйрак ва сийдик пуфағи касалликларида сийдик ҳайдовчи восита сифатида қўлланилади. Дамламаси яна нафас олиш йўлларининг яллиғланиши ва бошқа шамоллаш касалликларида ишлатилади. Гули терлатувчи, сурғи ҳамда томоқ оғриғида уни чайиш учун ишлатиладиган доривор чойлар – йиғмалар таркибига киритилади. Меваси эса сурғи экстракт таркибига киради.

### ***Қора мевали арония***

Қора мевали арония (*Арония черноплодная – Рябина черноплодная*) раъногулдошлар оиласига мансуб, бўйи 2-2,5 метргача етадиган бута. Тиббиётда унинг меваси ишлатилади. Меваси таркибида флавоноидлар (*рутин, кверцетин, гесперидин ва бошқалар*), қанд, органик кислоталар, **С**, **РР** ва **Е** витаминлари, каротин, ошловчи ва бошқа бирикмалар бор. Мевасининг прапаратлари (*кукуни, таблеткаси ва шираси*) қон босимининг ошиши, турли қон кетишлар, атеросклероз, гастрит ва бошқа касалликларни даволашда қўлланилади.

### ***Қора андиз***

Қора андиз (*Девясил высокий*) астрадошлар (*мураккабгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 100-180 см келадиган йирик кўп йиллик ўт ўсимлик. Тоғлар, адирлар, ўтлоқлар, ўрмонзорлар ва бошқа нам ерларда ўсади. Тиббиётда илдизпояси ва илдизи ишлатилади. Ер остки қисми таркибида эфир мойи, кўп миқдорда инулин ва бошқа углеводлар, сапонинлар, алкалоидлар, смола, аччиқ, шиллиқ ва бошқа моддалар бор. Илдизпояси ва илдизининг қайнатмаси нафас йўллари касалликларида балғам кўчирувчи восита сифатида қўлланилади. Ер остки органларидан олинган аллантон препарати меъда ва ўн икки бармоқли ичак яраси касаллигини даволаш учун ишлатилади. Қора андиз препаратлари ва эфир мойи яллиғланишга қарши, антисептик ва гижжа ҳайдовчи восита сифатидаги таъсирга ҳам эга. Илдизпояси билан илдизи Здренко йиғмаси таркибига киради.

Андизнинг яна икки турининг илдизпояси билан илдизи халқ табобатида гижжа ҳайдовчи восита сифатида ҳамда меъда-ичак, ўпка сили, бруцеллёз, кўтир ва бошқа тери касалликларини даволашда қўлланилади. Булар ***Сариқ андиз*** (*Девясил большой*) ва ***Британия андизи*** (*Девясил Британский*) лардир.

### ***Қорақарағай***

Оддий қорақарағай (*Ель обыкновенная*) қарағайдошлар оиласига мансуб, бўйи 15-40 метрга етадиган доим яшил, пирамидасимон дарахт.

Тиббиётда куртаги ва ғудда меваси ишлатилади. Таркибида эфир мойи, С витамини, фитонцидлар, елимлар, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Куртаги билан ғудда мевасининг дамламаси микробларга қарши, спазмолитик ва десенсибилизация қилувчи таъсирга эга бўлиб, турли касалликларни даволашда қўлланилади. Баргининг дамламаси терлатувчи, сийдик ва ўт хайдовчи таъсирга эга.

### ***Қорақобуқ (Омонқора)***

Қорақобуқ ёки Омонқора (*Унгерния*) чучмумадошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўт ўсимликлар туркуми. Гул ўқининг баландлиги 5-20 см га етадиган, пиёзли ўсимлик. Тиббиётда қуйидаги икки турининг пиёзи ва барги ишлатилади:

- ***Виктор қорақобуғи (Омонқораси)*** – *Унгерния Виктор* Ўрта Осиёнинг Майин тупроқли тоғ ён бағирларида ўсади.
- ***Северцов қорақобуғи*** – *Унгерния Северцова омонқораси* Қозоғистоннинг ва Ўзбекистоннинг вилоятларидаги тоғларнинг ўрта қисмидаги майда тош-тупроқли қияликларида ва тоғ этакларидаги текисликларда ўсади.

Қорақобуқ турлари барги таркибида алкалоидлар (*галантамин, ликорин ва бошқалар*), сапонинлар, органик кислоталар, шиллиқ ва бошқа моддалар бор. Бу ўсимликлардан галантамин ва ликорин олинади. Галантамин гидробромид миастения, миопатия, полиомиелит асоратлари ҳамда полиневрит, радикулит касалликларини даволаш учун, нервлар шикастланиб, узилганида, ичак ва ковуқ заифлашганда қўлланилади. Ликорин гидрохлорид қон босимини туширувчи (*гипотензив*) таъсирга эга ҳамда бронхитларни, астма ва ўпкадаги яллиғланиш жараёнларини даволашда балғам кўчирувчи восита сифатида ишлатилади.

### ***Қора терак (Мирзатерак)***

Қора терак ёки Мирзатерак (*Тополь черный*) толдошлар оиласига мансуб, бўйи 20-25 метрга етадиган дарахт. Тиббиётда барги ва куртаги ишлатилади. Таркибида эфир мойи, салицин, популин ва хризин

гликозидлари, олма ва бошқа кислоталар, смолалар, ошловчи, бўёқ ва бошқа моддалар бор. Дамламаси хароратни пасайтирувчи, тинчлантирувчи, яллиғланишга қарши таъсир кўрсатувчи ва оғриқ қолдирувчи восита сифатида қўлланилади.

### **Қулмоқ**

Оддий қулмоқ (*Хмель обыкновенный*) тутдошлар оиласига мансуб, бўйи 5-6 метрга етадиган чирмашиб (*ёки осилиб*) ўсувчи кўп йиллик ўт ўсимлик. Мамлакатимизнинг кенг япроқли ўрмонларида, бутазорларда ва ариқ бўйларида ўсади. Тиббиётда қуббаси ишлатилади. Қуббалар таркибида эфир мойи, хумулин алкалоиди, холин, валериан ва бошқа кислоталар, смолалар, аччиқ ва бошқа моддалар бор. Қуббалар қайнатмаси ва уларни элаб олинган кукуни – лупулин сийдик ҳайдовчи, тинчлантирувчи ва оғриқ қолдирувчи восита сифатида ҳамда меъда шиллик каватларининг яллиғланиши (*гастрит*) ва бошқа касалликларни даволашда қўлланилади. Қуббалари тинчлантирувчи чойлар – йиғмалар таркибига киради.

### **Қумлоқ бўзночи**

Қумлоқ бўзночи ёки Ўлмасўт (*Бессмертник песчаный*) астрадошлар (*мураккабгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 30 см гача етадиган кўп йиллик ўт ўсимлик. У кўпинча қумлоқ нам ерларда ўсади. Тиббиётда гули ишлатилади. Таркибида флавоноидлар (*нарингенин, апигенин, кемпферол, уларнинг гликозидлари ва бошқалар*), кумаринлар, эфир мойи, инозит, **К** витамини, бўёқ, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Гулининг дори препаратлари – қайнатмаси, таблетка холидаги қуруқ концентрати – фламин, қуруқ экстракти ва ўт ҳайдовчи чойлар – йиғмалар таркибида сарғайма, сурункали холецистит ва бошқаларда, ўт пуфагига тош келганда, ўт йўллари касалликларида ўт ҳайдовчи восита сифатида қўлланилади.

### **Қум сассиққурайи**

Қум сассиққурайи (*Дорема песчаная*) соябонгуллилар (*селдердошлар*) оиласига мансуб, бўйи 100 см га етадиган кўп йиллик ўт. Тиббиётда ўсимликдан ажралиб чиқиб қотиб қоладиган елими – «**аммониак**»

ишлатилади. Ўсимлик таркибида эфир мойи ва бошқа моддалар бор. Елим – халқ табобатида сийдик хайдовчи ва юқори нафас йўллари касалликларида балғам кўчирувчи восита сифатида қўлланилади. Баъзи бир малҳамлар таркибига ҳам киради.

### ***Қундуз***

Қундуз (*Мордовник*) астрадошлар (*мураккабгулдошлар*) оиласига мансуб, бўйи 30-80 см келадиган кўп йиллик ўт ўсимликлардир. Мамлакатимиз чўлларида, тош ва шағалли қияликларида ўсади. Тиббиётда окқундузнинг қуйидаги икки турининг меваси ишлатилади:

- ***Оддий қундуз – Мордовник обыкновенный***
- ***Юмалоқ бошли қундуз – Мордовник шароголовый***

Таркибида алкалоидлар (*эхинопсин ва бошқалар*), ёғ ва бошқалар бор. Эхинопсин нитрат (*алкалоиднинг нитрат тузи*) шол бўлган ҳолларда, радикулит, гипотония (*қон босими тушиб кетганда*) ва бошқа касалликларни даволашда стрихнин нитрат билан бир қаторда қўлланилади.

### ***Қушқўнмас (Сариқгул)***

Қушқўнмас ёки Сариқгул (*Волчец кудрявый - благословенный*) астрадошлар оиласига мансуб, бўйи 15-30 см га етадиган бир йиллик ўт. Тоғ этакларида, қоялар бағрида, йўл ёқаларида, боғларда ва экинзорларда ўсади. Тиббиётда ер устки қисми ишлатилади. Таркибида аччиқ кницин сесквитерпен лактони, аччиқ гликозид, эфир мойи, С витамини, шиллик, ошловчи ва бошқа моддалар бор. Халқ табобатида ўсиликнинг қайнатмаси меъда-ичак иши заифлашганда ва овқат ҳазм қилиш сусайганда, нафас йўллари яллиғланишида, буйрак, сийдик йўллари касалликлари, подагра, сарғайма, қовуқ ости беши шиши ва бошқа касалликларни даволашда ҳамда кустирувчи восита сифатида қўлланилади. Илмий тиббиётда унинг ер устки қисмидан тайёрланган дамлама ва суюқ экстракт иштаҳа очиш ҳамда овқат ҳазм қилишни яхшилаш учун ишлатилади.



## **Вўза**

Вўза (*Хлопчатник*) гулхайридошлар оиласига мансуб туркум, ватанида дарахт ёки бута шаклида ўсади. Мамлакатимизда бир йиллик ўт ўсимлик сифатида қўйидаги турлари ўстирилади:

- ***Миср гўзаси*** – *Хлопчатник барбадосский*
- ***Америка гўзаси*** – *Хлопчатник мохнатый*
- ***Осиё гўзаси*** – *Хлопчатник травянистый*

Тиббиётда илдиз пўстлоғи, уруғининг мойи ва туки – толаси ишлатилади. Илдиз пўстлоғи таркибида **С** ва **К** витаминлари, госсипол, ошловчи ва бошқа моддалар, уруғида кўп миқдорда мой, госсипол ва бошқа бирикмалар бор. Илдизи пўстлоғининг суюқ экстракти бачадон ва ичдан қон кетишини тўхтатиш, мойи – малҳамлар, суртмалар ва яшил (*калий*) совун тайёрлаш учун қўлланилади. Госсиполнинг доривор препарати – линимент ва кукуни псориаз, темиратки (*лишай*) ва баъзи кўз касалликларини даволашда ишлатилади. Оддий пахта компресс қилиш, гигроскопик пахта ва ундан олинадиган матолар – бинт ва дока боғлов материаллари сифатида яраларни боғлаш учун қўлланилади. Вўза турлари баргидан лимон кислотаси олинади.

**ИЛОВА. Доривор гиёҳлар номларининг қисқача луғати**

*Маърифатни минбарига минмагунча,  
Шариатни ишларини билса бўлмас.*

*Ахмад Яссавий*

Адабиётлар руйҳатида келтирилган саломатликка оид турли хил китоблардан фойдаланиш осон бўлиши ва уларда кўрсатилган қадимий, ноёб ҳамда унутилган табиий дори-дармонларни тайёрлай олиш имкониятини яратиш учун қуйида доривор ўсимликларнинг ўзбекча ва русча номлари луғати келтирилади (*чунки шундагина уларни фитодорихоналардан ёки бозорлардан топиш имконияти яратилади*):

<b>Ўзбекча номлар</b>	<b>Русча номлар</b>
Абужаҳл тарвузи, Аччиқ тарвуз, Ханзал	<i>Арбуз цитронный, Клоквинит</i>
Адонис, Суғурўт	<i>Адонис, Горцвет весенный</i>
Адороқий, алкион	<i>Алкион диоскорида, «Морская пена»</i>
Ажгон, Зираи кармоний	<i>Тмин, Айвон столовый</i>
Айиқтовон	<i>Люттик (красивый), Кабикаж</i>
Алой барги	<i>Лист алоэ</i>
Аломат чой (ҳалила, сариқ ҳалила)	<i>Репейник войлочный</i>
Алоэ	<i>Сабир, сабур, алоэ, столетник</i>
Анбар	<i>Амбра</i>
Ангишовнагул	<i>Наперстянка крупноцветная (дигиталис)</i>
Ангуза	<i>Асафетида</i>
Анжабор, Ерқўноқ	<i>Горец красивый</i>
Анжир	<i>Инжир</i>
Анзур пиёз	<i>Лук Суворова</i>
Ансол, Тоғтерак	<i>Осина</i>
Анор	<i>Гранат</i>

Араб акацияси	<i>Аравийская камедоносная акация</i>
Аралия	<i>Аралия манчжурская</i>
Арека пальмасининг данаги	<i>Семья арековой пальмы</i>
Ари сути ( <i>мева суви ва шакар аралашмаси</i> )	<i>Желе</i>
Аристолохия	<i>Кирказон</i>
Арпа	<i>Ячмень</i>
Арпабодиён, Окзира	<i>Фенхель, Анис обыкновенный</i>
Арслонқуйруқ	<i>Пустырник пятилопастный</i>
Арслонқулоқ ўсимлиги	<i>Пустырник туркестанский</i>
Арча бужири	<i>Можжевельные ягоды</i>
Арча, Тоғарча	<i>Можжевельник обыкновенный</i>
Арчагул	<i>Толокнянка обыкновенная, медвежье ушко</i>
Арғувон, Жўка дарахти	<i>Липа, дерево</i>
Асал майвизак	<i>Омела</i>
Асалари елими	<i>Прополис</i>
Асарун, Ёввойи нордин	<i>Копытен, Валериана</i>
Астра, Қашқаргул	<i>Астра татарская</i>
Асфальт	<i>Яхуд битуми</i>
Афсонак	<i>Термопсис ланцетный</i>
Аччиқ бодом	<i>Горький миндаль</i>
Аччиқтош	<i>Квасцы</i>
Аъфо илони	<i>Гадюка</i>
Бақа жўхориси, Сассиқ тол	<i>Клоповник широколистный</i>
Бақам дарахти	<i>Саппоновое дерево</i>
Балила	<i>Миробаланы беллирические</i>
Балозур	<i>Анакардиум аптечный</i>
Бальзам дарахти	<i>Бальзамное дерево</i>

Бангидевона	<i>Дурман обыкновенный</i>
Барбар ўйинчоғи	<i>Мандрагоры</i>
Баргизуб (Зуптурум)	<i>Подорожник лиственный (ланцетный)</i>
Бахмалгул ўсимлиги	<i>Шток роза</i>
Беда, Ўнғичқа	<i>Люцерна посевная</i>
Безгак	<i>Лихорадка</i>
Бесўнақайлик (Фил касаллиги)	<i>Элефантиаз</i>
Беҳи	<i>Айва</i>
Бешбарг (Ғозпанжа, Ерчой)	<i>Лапчатка ползучая</i>
Бинафша	<i>Фиалка душистая</i>
Бистпоя	<i>Полиподиум</i>
Бобил толи, Мажнунтол	<i>Ива</i>
Бодом	<i>Миндаль</i>
Бодомсимон без	<i>Ангина</i>
Бодринг ўсимлиги меваси	<i>Огурец посевной</i>
Бойчечак	<i>Подснежник</i>
Боқила	<i>Бобы конские</i>
Болдирғон	<i>Сассиқ коврак</i>
Бон дарахти	<i>Моринга безкрылая</i>
Булут ва унинг тоши	<i>Губка и ее камень</i>
Бунк	<i>Наскафтон диоскарیدا</i>
Бурак, Танакор	<i>Сода природная</i>
Бурган ўсимлиги	<i>Трава полыни однолетней</i>
Бурчоқ ўсимлиги	<i>Чина азиатская, Вика чечевицеобразная</i>
Бўёқдор рўян	<i>Марена красильная</i>
Бўзноч ўсимлиги	<i>Бессмертник песчаный</i>
Бўйимодарон ўсимлиги	<i>Тысячелистник обыкновенный</i>

	<i>(сантолиновий)</i>
Бўтакўз	<i>Василек синий</i>
Газакўт	<i>Горечавка, Оливье</i>
Газандаўт, Қичикўт	<i>Крапива двудомная</i>
Гандано, Порей пиёзи	<i>Лук порей</i>
Гандуми девона	<i>Мастак</i>
Гентиана илдизи	<i>Горечавка</i>
Гилабуру	<i>Калина красная</i>
Гилос	<i>Черешня</i>
Говшир	<i>Опопанакс</i>
Говмичча	<i>Ячмен на глазу</i>
Ғозпанжа	<i>Лапчатка гусиная</i>
Горчица	<i>Хантал, Хардал</i>
Ғофит	<i>Посконник канопляновидный</i>
Гулкарам	<i>Цветная капуста</i>
Гулсапсар	<i>Касатик жёлтый, Ирис</i>
Гулсапсар илдизи	<i>Корневище касатика (ириса)</i>
Гултожихўроз	<i>Ширица садовая (Петушиный гребешок)</i>
Гулхайри	<i>Алтей</i>
Гулхайри ўсимлиги илдизи	<i>Корень алтея</i>
Далачой ўсимлиги, Қизилпойча, Чойўт, Сарик чойўт	<i>Зверобой</i>
Дарахт пўкаги	<i>Агарик</i>
Дарахт замбуруғи (кўзикорини)	<i>Трутовик, Древесная губка</i>
Дарё қисқичбақаси	<i>Рак речной</i>
Дармана	<i>Полын цитварная</i>
Дастарбош	<i>Пижма обыкновенная</i>
Дастаргул	<i>Маргаритка многолетняя</i>

Дафна дарахти	<i>Лавр</i>
Девпечак	<i>Повилика хмеловидная</i>
Денгиз карами (ламинария)	<i>Морская капуста</i>
Денгиз қисқичбақаси	<i>Рак морской</i>
Денгиз қуёни	<i>Морской заяц</i>
Долчин	<i>Корица китайская, Касило</i>
Доривор валериана, Асарун	<i>Валериана лекарственная</i>
Доривор вероника	<i>Вероника лекарственная</i>
Доривор гулхайри	<i>Алтей лекарственный</i>
Доривор розмарин	<i>Розмарин лекарственный</i>
Дуб ёнғоғи	<i>Жолуди</i>
Дуккакли ўсимликлар	<i>Бобы</i>
Дўлана	<i>Боярышник, Гратас</i>
Ёввойи арпа	<i>Дикий ячмень</i>
Ёввойи атиргул (Наъматак, Итбурун)	<i>Шиповник, Роза собачья</i>
Ёввойи бодринг	<i>Бешенный огурец</i>
Ёввойи гул ҳамишабахор	<i>Дикая живучка</i>
Ёввойи занжабил	<i>Дикий имбир</i>
Ёввойи пиёз	<i>Лук гадючий, Лук шалот, Сорокозубка</i>
Ёввойи сано уруғи	<i>Семена дикой кассии</i>
Ёввойи ясмиқ	<i>Вика чечевицеобразная</i>
Елим	<i>Камедь, Смола</i>
Ёнғоқ	<i>Орех грецкий</i>
Ерёнғоқ	<i>Арахис подземный, Земляной орех</i>
Ерқалампир ўсимлиги	<i>Хрен обыкновенный</i>
Ерқўноқ, Илонсимон торон	<i>Горец змеиный</i>
Ернок	<i>Топинамбур</i>
Ёронгул	<i>Геран луговая</i>

Ертут (Ўрмон кулупнайи)	<i>Земляника лесная</i>
Етмак (беҳни), Бўритикан	<i>Колючелистник качимовидный, Качим</i>
Ерчой (Ғозпанжа, Бешбарғ)	<i>Лапчатка пользучая</i>
Сули	<i>Овёс посевной</i>
Жавдар	<i>Рожь</i>
Жамбул (Тошчўп)	<i>Тимьян</i>
Жағ-жағ, Очамбити, Чўпонжилди	<i>Пастушья сумка</i>
Жийда	<i>Лох узколистный</i>
Жингак	<i>Рожковое дерево, Цареградские рожки</i>
Жинжак	<i>Мимоза, мимоза стефана</i>
Жумрут	<i>Крушина</i>
Жўка дарахти, Арғувон	<i>Липа дарахти</i>
Задвор	<i>Цитварный корень</i>
Зайтун	<i>Маслина, Олива</i>
Зайтун ёғи	<i>Оливковое масло</i>
Зангор	<i>Медянка</i>
Зангори маймунжон	<i>Ежевика сизая</i>
Зангпоя	<i>Болиголов пятнистый</i>
Занжабил	<i>Имбирь лекарственный</i>
Заккум	<i>Олеандр</i>
Заркади, Идиш ковок	<i>Горлянка, Посудочная тыква</i>
Зарпечак (Чирмовук, Девпечак)	<i>Повилика европейская</i>
Зарчава, Зарчуба	<i>Чистотель большой, Куркума</i>
Заъфарон	<i>Шафран посевной</i>
Зиғир	<i>Лён обыкновенный</i>
Зиғир уруғи	<i>Льняное семья, Семья льна</i>
Зиғирак	<i>Льянка обыкновенная</i>

Зира	<i>Тмин обыкновенный, кумин</i>
Зирк	<i>Барбарис</i>
Зирних	<i>Мишьяк</i>
Зок, зож	<i>Купорос</i>
Зулук	<i>Пиявка</i>
Зуптурум ўсимлиги	<i>Подорожник большой (ланцетный)</i>
Игир ўсимлиги	<i>Аир</i>
Индов	<i>Эрука посевная, Кресс посевной</i>
Исирик	<i>Хармал, Гармала (Могильник)</i>
Исмалок ўсимлиги	<i>Шпинат огородный</i>
Иссоп (доривор)	<i>Иссоп лекарственный</i>
Итбурун ўсимлиги (Наъматак)	<i>Шиповник собачий</i>
Итжумрут	<i>Жостер слабительный, Крушина</i>
Итқовун	<i>Кабар, Каперсы</i>
Итсегак	<i>Ежовник безлистный (анабазис)</i>
Иттиканак ўсимлиги	<i>Черарда трехраздельная</i>
Итузум	<i>Паслён чёрный</i>
Ишқор	<i>Солянка</i>
Кавар (Ковул)	<i>Каперсы колючие</i>
Каврак (Сумбул)	<i>Сумбул (Ферула)</i>
Қайин, Оқ қайин	<i>Берёза</i>
Қайрағоч	<i>Вяз, Карагач</i>
Қайроқтош	<i>Точильный камень, Песчанник</i>
Каклик	<i>Горная куропатка</i>
Какликўт ўсимлиги	<i>Тимьян зарафшанский</i>
Қалампир ўсимлиги меваси	<i>Перец горький</i>
Қалампир ялпиз ўсимлиги	<i>Мята перечная</i>
Қалампирмунчок	<i>Гвоздика пряная</i>
Каллақанд	<i>Леденец</i>



Қамиш	<i>Тростник обыкновенный или камыш озёрный</i>
Камхастак	<i>Вишня магалебская</i>
Канакунжут	<i>Клешчевина обыкновенная</i>
Канакунжут ёғи	<i>Касторовое масло</i>
Кангар	<i>Артишок</i>
Каноп, Наша	<i>Конопля индийская</i>
Капалакгул	<i>Фиалка трехцветная</i>
Қарағай	<i>Сосна</i>
Карафс	<i>Сельдерей пахучий</i>
Кардамон (Хил)	<i>Кардамон</i>
Қариқиз	<i>Лопух</i>
Қатик	<i>Кислое молоко</i>
Катиरो, Касиро	<i>Камедь астрагала</i>
Қатрон	<i>Смола</i>
Катта қончўп	<i>Чистотель большой</i>
Қахрабо	<i>Янтарь</i>
Қашқарбеда ўсимлиги	<i>Донник лекарственный</i>
Қашқаргул	<i>Астра татарская</i>
Кашнич	<i>Кориандр</i>
Келин тили, Занжабил	<i>Водяной перец, Горец почучуйный</i>
Кесак	<i>Комок</i>
Кемирчак (Тоғай)	<i>Хрещ</i>
Курка	<i>Индейка</i>
Қизил кесак	<i>Красная охра</i>
Қизил лавлаги	<i>Красная свёкла</i>
Қизил тасма	<i>Горец птичий, Спорииш или Гусятник</i>
Қизил, Ирғай	<i>Кизил (Ирга)</i>
Қизилқончўп	<i>Иван-чай, кипрей</i>

Қизилмия	<i>Лакрица</i>
Қизилтасма ўсимлиги	<i>Горлец птичий</i>
Қизилтасма, Бўзnoch	<i>Горец птичий, Спорыш</i>
Кийикпанжа	<i>Астрагал болотный</i>
Кийикўти	<i>Чабрец, Тимьян пользучий, Зизифора цветоножечная</i>
Кипарис, Сарв	<i>Кипарис вечнозелёный</i>
Қичитки ўт	<i>Крапива</i>
Қирқбўғим	<i>Хвоц полевой</i>
Қирқкулоқ	<i>Папоротник</i>
Қитир	<i>Заманиха</i>
Қатрон	<i>Смола</i>
Кичик бўригул	<i>Барвинок малый</i>
Кичик қоқила	<i>Мелегеский перец, Райские зерна</i>
Қичиқўт	<i>Крапива</i>
Қоқиўт (Момоқаймоқ)	<i>Одуванчик обыкновенный</i>
Қончўп	<i>Чистотель большой</i>
Қончўп ўсимлиги	<i>Трава чистотела</i>
Қора андиз ўсимлиги	<i>Девясил высокий</i>
Қора арча	<i>Можжевельник</i>
Қора зира	<i>Тмин обыкновенный</i>
Қора йўнғичқа, Қора беда	<i>Пожитник голубой</i>
Қора мингдевона	<i>Белена черная</i>
Қора мурч	<i>Чёрный перец</i>
Қора нўхот	<i>Горох черный</i>
Қора тундак	<i>Кресс-салат</i>
Қора халила	<i>Репейник</i>
Қора ҳарбақ	<i>Морозник черный</i>
Қорабуғдой	<i>Гречиха посевная</i>

Қораканд, Зирк	<i>Барбарис</i>
Қортик	<i>Банка</i>
Кофур	<i>Камфара</i>
Куйдирилган кўрғошин	<i>Окись свинца, Глет</i>
Кулмоқ	<i>Хмель обыкновенный</i>
Кунгабоқар	<i>Подсолнечник масличный</i>
Кундур елими	<i>Ладан</i>
Кунжут	<i>Кунжут индийский</i>
Кунор дарахтининг меваси	<i>Плоды ююбы</i>
Купена	<i>Купена аптечная</i>
Қурук зуфо, хиссоб	<i>Иссон</i>
Кучала	<i>Аронник Королькова</i>
Қайин, Қарағай	<i>Сосна</i>
Қушқўнмас	<i>Волчец кудрявый (благословенный)</i>
Қуштили	<i>Розмарин</i>
Қўзиқулоқ	<i>Зопник (колючий), Подорожник</i>
Қўзиқулоқ, Шовул	<i>Шавел</i>
Қўйпечак, Чирмовгул, камбағаллар арқони	<i>Вьюнок полевой</i>
Қўйтикан	<i>Дурнишник колючий</i>
Қўк нўхот	<i>Горох посевной</i>
Қўка, Оққалдирмоқ	<i>Мать и мачеха</i>
Қўкнор	<i>Мак снотворный</i>
Қўкўт	<i>Кровохлебка лекарственная</i>
Қўнғирадор (кунгурадор) каланхой	<i>Каланхое пёристое</i>
Қўрғошин	<i>Свинец</i>
Қўршапалак	<i>Летучая мышь</i>
Лаблаб	<i>Қўйпечак</i>
Лаванда	<i>Лаванда колосовидная</i>

Лавлаги	<i>Свекла обыкновенная</i>
Ликий шираси	<i>Сок ликия</i>
Лимонўт	<i>Мелисса лекарственная</i>
Ловия, мирт	<i>Фасоль обыкновенный</i>
Ложувард	<i>Ляпись, Лазурь</i>
Луфо, Хотинак супурги	<i>Золототысячник, василек</i>
Мажнунтол	<i>Ива Вавилонская</i>
Майиз	<i>Изюм, Кишмиш</i>
Маймунжон (Пармачак)	<i>Ежевика кустарниковая</i>
Маймунжон ўсимлиги	<i>Малина сизая</i>
Маккажўхори попуги	<i>Кукурузные рыльца</i>
Маккажўхорининг оналик гули устунчаси	<i>Кукурузные рыльца</i>
Маккий сано	<i>Кассия или Сенна александрийская</i>
Малҳам	<i>Мазь, Пластырь</i>
Марварак ўсимлиги, Маврак, мармарак	<i>Шалфей</i>
Марваридгул	<i>Ландыш майский</i>
Маржон дарахти	<i>Бузина чёрная (травянистая)</i>
Мастак, Гандуми девона	<i>Плевел, опьяняющий</i>
Маҳсар, Усфур	<i>Сафлор красильный</i>
Меҳригиё(х)	<i>Мандрагора, Аносма щетинистая</i>
Мингбош	<i>Вьюнок</i>
Мингдевона, Эшакмия	<i>Белена</i>
Мирра (Фимнам)	<i>Амбровое дерево</i>
Миср боқиласи	<i>Люпин</i>
Мозариюн	<i>Волчье лыко</i>
Мойчечак	<i>Ромашка аптечная, Бобуна</i>
Момақалтироқ	<i>Бурачок</i>
Мум	<i>Воск белый</i>

Мурч	<i>Черный перец</i>
Мускат ёнғоғи (жавзи бавво)	<i>Орех мускатный</i>
Мушк	<i>Миск, Мускус</i>
Наврўзгул	<i>Первоцвет весенний</i>
Навшадил	<i>Нашатырь</i>
Назла ўти	<i>Слюногон</i>
Наргиз	<i>Нарцисс</i>
Настарин	<i>Сирень обыкновенная</i>
Наша уруғи	<i>Конопляное семья</i>
Нашоста	<i>Крахмал</i>
Наъматак	<i>Шиповник федченко</i>
Нил ўсимлиги	<i>Индиго красильное</i>
Нил ўсимлигининг уруғи	<i>Ипомея плющевая</i>
Нилуфар	<i>Кувшинка, кубышка желтая</i>
Норанжа	<i>Померанец</i>
Нордон қовун	<i>Горькая дыня</i>
Оғма саллагул, Пион	<i>Пион необычайный</i>
Одамғиёх, Женьшень	<i>Женьшень</i>
Оддий бодрезак, Чингиз	<i>Калина обыкновенная</i>
Оддий игир	<i>Аир болотный</i>
Оддий қарағай	<i>Сосна лесная</i>
Оддий четан	<i>Рябина обыкновенная</i>
Озоддарахт	<i>Мелия ацедарах</i>
Ой болдирғон	<i>Дягиль лекарственный</i>
Оқ акация	<i>Белая акация</i>
Оқ бодиён	<i>Анис обыкновенный</i>
Оқ гулсафсар	<i>Лилия белая</i>
Оқ қайин	<i>Берёза</i>
Оқ қон касаллиги	<i>Лейкемия (Белокровие)</i>

Оқ ламиум	<i>Яснотка белая, крапива глухая</i>
Оқ тол	<i>Тополь</i>
Оқ тут	<i>Щелковица белая</i>
Оқ ҳарбақ	<i>Чемерица белая</i>
Оққалдирмоқ ўсимлиги	<i>Мат и мачеха</i>
Оққарагай	<i>Пихта</i>
Оққундуз	<i>Мордовник обыкновенный</i>
Олабўта, шўра	<i>Лебеда раскидистая</i>
Олақуланг	<i>Испанские мушки</i>
Оливки	<i>Зайтун</i>
Олтингугурт	<i>Сера</i>
Олхўри	<i>Слива</i>
Омила	<i>Омела белая</i>
Омила	<i>Миробаланы эмблические</i>
Отқулоқ ўсимлиги	<i>Конский шавел, Подорожник</i>
Охак	<i>Известь</i>
Ошқовоқ меваси	<i>Плод тыквы</i>
Панжагўшт	<i>Прутняк</i>
Пармачак (Маймунжон)	<i>Ежевика</i>
Парпи, бувана	<i>Аконит противоядный, борец</i>
Парпигул (Газакўт)	<i>Горечавка</i>
Парсиёвушон, Сумбулсоч	<i>Венерин волос, Адриантум</i>
Пахмоқ қариқиз	<i>Лопух войлочный</i>
Пашмоқ, қизилқонўт	<i>Кипрей узколистный, Иван-чай</i>
Печак	<i>Плющ</i>
Пидина, Ялпиз	<i>Мята перечная</i>
Писта, Хандон писта	<i>Фисташка</i>
Пўпанак (Сув ўсимлиги)	<i>Водоросль, Мох</i>
Райҳон	<i>Базилик</i>

Ровоч	<i>Ревень</i>
Розмарин (Куштили)	<i>Розмарин</i>
Рўян	<i>Марена красильная</i>
Сабр, Алой	<i>Сабур, Алоэ</i>
Садақайрағоч	<i>Вязь гладкий или обыкновенный</i>
Сақич дарахтининг меваси	<i>Плоды терпентинового дерева</i>
Саллагул	<i>Пионгул</i>
Самбитгул	<i>Олеандр</i>
Саминчўп	<i>Грыжник гладкий</i>
Самсақ	<i>Тоз райҳони</i>
Санавбар елими	<i>Смола пинии</i>
Сандал ёғочи	<i>Сандаловое дерево</i>
Сано ўсимлиги	<i>Сенна, Кассия</i>
Сарамас	<i>Рожистое воспаление</i>
Сарв	<i>Кипарис вечнозеленый</i>
Сариқ андиз ўсимлиги	<i>Девясил большой</i>
Сариқбош	<i>Крестовник обыкновенный</i>
Сариқ халила	<i>Репешок аптечный</i>
Сарсабил	<i>Спаржа аптечная</i>
Сарсабил карами	<i>Спаржевая капуста</i>
Сассиқ қаврақ	<i>Ферула вонючая</i>
Сассикалаф, Талха	<i>Болиголов, омег пятнистый</i>
Сачратқи ўсимлиги	<i>Цикорий обыкновенный</i>
Сафро косаси (Ўт қопи)	<i>Жёлчный пузырь</i>
Себарга	<i>Клевер луговой или красный</i>
Седана	<i>Чернушка, Кнопля индийская</i>
Сейлон дорчини	<i>Корица цейлонская</i>
Сельдир	<i>Сельдерей</i>
Семизўт ўсимлиги	<i>Портулак огородный</i>

Сигиркуйрук	<i>Коровяк обыкновенный</i>
Сиканжубин	<i>Уксусомед (бу сирка ва асалдан ёки сирка ва шакардан тайёрланади)</i>
Симоб	<i>Ртуть</i>
Сирач	<i>Клей, приготовляемый из корней эремуруса</i>
Сирка	<i>Виноградный уксус</i>
Ситрон, Катрон	<i>Древесная смола</i>
Сопол	<i>Обожженная глина</i>
Сохта каштан	<i>Конский каштан</i>
Сули	<i>Овёс</i>
Сутли ўтлар	<i>Молочайные травы</i>
Сутчўп (Чойяпроқ, Суттикон)	<i>Латук, Молокан</i>
Суттикон (Сутчўп, Чойяпроқ)	<i>Молокан, Латук</i>
Сўк, тариқ	<i>Просо</i>
Такасоқол	<i>Козлобородник луговой</i>
Так-так, Ёввойи арпа	<i>Злаковая трава, Дикий ячмень</i>
Талваса	<i>Лихорадка</i>
Тангаяпроқ, Ғозяпроқ	<i>Манжетка обыкновенная</i>
Таратизак	<i>Кресс посевной</i>
Тархун	<i>Полынь, Эстрагон</i>
Татим, тотум	<i>Сумах дубильный</i>
Темиртикан	<i>Якорцы стелющиеся</i>
Тизмагул	<i>Вербена лекарственная</i>
Тиканолхўри	<i>Слива колючая</i>
Тиллабош	<i>Золототысячник зонточный</i>
Тилла (Хлол)	<i>Сыть длинная</i>
Тирнокгул	<i>Календула лекарственная, Ноготки</i>
Тирнокгул ўсимлиги	<i>Ноготка, Календула полевая</i>



Тоғ куддуси	<i>Чистец, Буквица лекарственная</i>
Тоғ майизи	<i>Живокость</i>
Тоғ райҳони	<i>Майоран</i>
Тоғ эфедраси, Қизилча	<i>Эфедрa двукoлoскoвaя</i>
Тоғай	<i>Хряшь</i>
Тоғарча	<i>Можжевельник обыкновенный</i>
Тоғжамбил	<i>Душица обыкновенная, Тимьян</i>
Тоғжамбил ўсимлиги	<i>Тимьян сомнительный</i>
Тоғжумрут	<i>Жостер слабительный, Крушина</i>
Тоғолча	<i>Алыча</i>
Тоғрайҳон ўсимлиги	<i>Душица мелкоцветная</i>
Тоғтерак, Ансол	<i>Осина</i>
Тол	<i>Ива</i>
Толгул, Самбитгул	<i>Ива декоративная</i>
Толқон	<i>Толокно</i>
Томирдори	<i>Горец земновидный</i>
Томир тортишиши	<i>Судорога</i>
Топинамбур, Ернок	<i>Топинамбур</i>
Тотум, тутум	<i>Сумах дубильный</i>
Тоштўп, Тоғжамбил	<i>Чабрец</i>
Тошчўп	<i>Тимьян</i>
Тугмачагул	<i>Малва дикая, Просвирник</i>
Туёқ	<i>Копыто</i>
Тукли эрва (Пол-пола)	<i>Эрва шерстистая</i>
Тунбош	<i>Клоповник крупка</i>
Туркистон адониси ўсимлиги	<i>Трава адониса Туркестанского</i>
Турп	<i>Редька</i>
Тутанжир	<i>Сикомор</i>
Тутқанок	<i>Эпилепсия</i>

Тухумак	<i>Софора японская</i>
Туя тикани, Артишок	<i>Артишок</i>
Тўқай пиёзи	<i>Морской лук</i>
Тўпалоқ	<i>Клубни</i>
Уд-уд ёки уд дарахти	<i>Алойное дерево</i>
Укроп, Шивит	<i>Укроп пахучий, Фенхель обыкновенный</i>
Учбарг	<i>Вахта трехлистная (Трифоль)</i>
Ушар	<i>Асклепиада</i>
Ўлмасўт, Бўзноч	<i>Бессмертник песчаный</i>
Ўрик	<i>Абрикос</i>
Ўрмон кулупнайи, Ертут	<i>Земляника лесная</i>
Ўсма	<i>Васма, Индиго</i>
Ўт	<i>Желчь</i>
Фарфиюн	<i>Млечный сокефорбия</i>
Фенхел	<i>Фенхел обыкновенный</i>
Фил касаллиги	<i>Элефантиаз</i>
Фимиам (Мирра)	<i>Амбровое дерево, Ликвидамбер смолоносный</i>
Фундук	<i>Лесной орех</i>
Хаб, Хабдори	<i>Пилюля, лекарство</i>
Хазориспанд, Исирик	<i>Гармала</i>
Ҳалила, Сарик ҳалила	<i>Репейник аптечный</i>
Хандон писта	<i>Фисташка</i>
Хантал (қора)	<i>Горчица чёрная</i>
Хардал	<i>Горчица</i>
Хиёршанбар	<i>Кассия стручковая</i>
Хил (Кардамон)	<i>Кардамон</i>
Хина	<i>Хна, Хенна</i>

Хурмо	<i>Финики</i>
Хушбўй камиш	<i>Тростник душистый</i>
Хушбўй рита	<i>Рута пахучая</i>
Хукна	<i>Клизма</i>
Хўл зуфо	<i>Ланолин</i>
Хлол (Тилла)	<i>Сыть длинная</i>
Чакамуғ	<i>Подмаренник болотный</i>
Чаканда ўсимлиги ( <i>дарахт</i> )	<i>Облепиха крушиновидная</i>
Четан	<i>Рябина обыкновенная</i>
Чигиртка	<i>Саранча</i>
Чаёнўт, Филгўш, Фил кулок	<i>Аронник</i>
Чилонжийда	<i>Унаби обыкновенный</i>
Чингиз, оддий бодрезак	<i>Калина обыкновенная</i>
Чиннигул	<i>Гвоздика пышная (голландская)</i>
Чинор	<i>Платан, Чинар</i>
Чойўт ўсимлиги	<i>Зверобой пронзённый</i>
Чойяпроқ (Сутчўп, Суттикан)	<i>Молокан, Латук</i>
Чучукмия	<i>Солодка</i>
Чўпонжилди (Жағ-жағ)	<i>Пастушья сумка</i>
Чўпонтелпак (Мойчечак)	<i>Ромашка</i>
Шакарқамиш	<i>Сахар тростниковый</i>
Шамбала, Сарик йўнғичқа	<i>Пажитник сенный</i>
Шафтоли	<i>Персик</i>
Шивит	<i>Укроп</i>
Шинни	<i>Варенный виноградный сок</i>
Ширгуруч	<i>Рисовая молочная каша</i>
Ширчой	<i>Гравилат городской</i>
Шовул, Қўзикулок	<i>Щавель</i>
Шолғом	<i>Рена</i>

Шотут	<i>Шелковица черная</i>
Шоҳтара	<i>Дымянка</i>
Шувоқ ўти	<i>Полынь горькая</i>
Шумурўт	<i>Черемуха обыкновенная</i>
Шўра, Сарикбош	<i>Солянка</i>
Эвкалипт	<i>Эвкалипт</i>
Эман дарахти	<i>Дуб дерево</i>
Эрука (Индов)	<i>Индау, Эрука</i>
Эрмон ўсимлиги, Аччиқ шувоқ, Эрмана	<i>Трава полыни горькой</i>
Эчкибўйин	<i>Рожковое дерево</i>
Юлғун	<i>Гребенщик тонкий (Тамарикс)</i>
Юлғун бужури	<i>Галлы тамариска</i>
Ялпиз	<i>Мята перечная</i>
Янтоқ	<i>Асмин кустарниковый</i>
Ясмиқ	<i>Чечевица, Жасмин</i>
Яҳуд битуми	<i>Асфальт</i>
Яшил зок, калқанд	<i>Зеленый купорос</i>

**Халқ табоботида фойдаланиладиган асосий ўлчов бирликлари:**

*Жаҳон равшан зиёи илмдандир,  
Кўнгул софи сафойи илмдандур.  
Чирог ўлса агар ҳар ким қўлида,  
Хатар бўлмас қоронгида йўлида.  
Фурқат*

- *Бир стакан суюқлик – 200 миллилитр*
- *Дирҳам – 2,975 грамм*
- *Жавза – 38,25 грамм*
- *Маккук – 200 граммдан ортиқроқ*
- *Мисқол – 4,25 грамм*
- *Уқия – 29,75 грамм*
- *Ратл (ритл) – 340 грамм*

### **Фойдаланилган адабиётлар руйҳати**

*«Бир соат илм ўрганиш бир кечалик ибодатдан яхши,  
бир кунлик дарс эса уч ой тутилган нафл рўзадан афзалдир»  
Хадис*

1. Нортош Ўлжабоева. Халқ табобати хазинасидан жавоҳирлар. Тошкент, «Янги аср авлоди», 2009 йил. 1135 бет.
2. Муҳиддин Умаров ва бошқалар. Бошига тушган табиб. Тошкент, «Истиқлол», 2007 йил.
3. Холида Мирфаёз кизи, Солижон Азизов. Қарияларга малҳам бўлайлик. Тошкент, Абу Али Ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 2002 йил.
4. Дилноза Зуннунова. ЛИМОН – барча касалликларга даво. Тошкент, «Давр Пресс», 2008 йил.
5. Сафар Муҳаммад. Табиат неъматларининг шифобахш хусусиятлари. Тошкент, «Истиқлол», 2007 йил.
6. Икромали ҳожи Усмонов. Асал хосиятлари. Тошкент, «Истиқлол», 2008 йил.
7. Хайрулла Косимов. Пиёз ва саримсоқ. Тошкент, «Санъат журнали», 2009 йил.
8. Абу Али Ибн Сино. Сирли табобат. Тошкент, «Насаф нашриёти», 2009 йил.
9. Зуннунова Д. Наъматак – 100 дардга даво. Тошкент, «Давр Пресс», 2009 йил.
10. Зуннунова Д. Асал – саломатлик манбаи. Тошкент, «Давр Пресс», 2009 йил.
11. Насибулин Ф.Х. МЎМИЁ – минг дардга даво. Тошкент, Ибн Сино номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1994 йил.
12. Эргашев Шукур. Юз дардга юз даво – шифобахш гиёҳлар, табиий неъматлар ва турли беозор омиллар билан даволаш. Тошкент, «Истиқол», 1999 йил.
13. Хожи Менгназар Рустам ўғли. Дард борки, дармон бор. Тошкент, «Фан», 2005 ва 2006 йиллар.
14. Усмонов И., Қосимов Х. Асал ва сут. Тошкент, «Насаф нашриёти», 2009 йил.
15. Набиев М., Ибрагимов Н. Роҳатбахш ҳаммом. Тошкент, Ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти. 1997 йил.
16. Иброҳим Қўзиев. Шифобахш ичимликлар. Тошкент, «Фан», 2007 йил.
17. Иброҳим Қўзиев. Танангизда дард бўлса. Тошкент, «Фан», 2006 йил.
18. Ойдиннисо Йўлдошева. Хадемай она бўласиз. Тошкент, «Янги аср авлоди», 2006 йил.
19. Покровский Б. Шиповник – целитель от 100 болезней. Москва, АСС-Центр, 2005 год.
20. Никаноров В. Правда о керосине. Ростов на Дону: «Феникс», 2005 год.

21. Абу Али ибн Сино. Тиб қонунлари. 1-5 китоблар. Тошкент, Фан, 1979-1983 йилларда нашр қилинган.
22. Абу Али ибн Сино. Тиббий ўғитлар. Тошкент, Меҳнат, 1991 йил.
23. Ибн Сино шифобахш ўсимликлар ҳақида (*музувчи А.С. Мадрахимов*). Тошкент, Меҳнат, 1990 йил.
24. Умарова Н. Чақалоғингиз соғлом бўлишини истайсизми? -Тошкент: «Камалак», 2007 йил.
25. Аҳмад Муҳаммад. Седана барча дардларга даво. Тошкент. «Ворис», 2007 йил.
26. Жўраев Э. ва бошқалар. Шифобахш гиёҳ ва шарбатлар. Тошкент, «Меҳнат», 1992 йил.
27. Умарова Н. Ичингиз келмаяптими? -Тошкент: «Камалак», 2006 йил.
28. Жалпанова Л.Ж. Лечение геморроя: народные средства. М.: РИПОЛ классик, 2006 год.
29. Икромали ҳожи Усмонжон ҳожи ўғли. Мўмиё шифобахш мўъжиза. Тошкент, Истиқлол, 2006 йил.
30. Каримов В.А., Шомахмудов А. Халқ таботати ва замонавий илми тибда қўлланиладиган шифобахш ўсимликлар. Тошкент, Ибн Сино нашриёти, 1993 йил.
31. Малахов Г.П. Полное очищение организма. М.: Ростов на Дону, Изд-во «Март», 2005 год.
32. Матчанов Ж. Табиий шифо манбалари ва соғлом ҳаёт. Тошкент, 2006 йил.
33. Мовлонкулова Х. ва бошқалар. Исириқ ва янтоқ. Тошкент, Абу Али ибн Сино нашриёти, 1995 йил.
34. Роҳила Боқиева. Минг дард давоси. Туркистоннинг шифобахш гиёҳлари. Тошкент, Наврўз (1995) ва Янги аср авлоди (2002)
35. Хожиматов К.Х. ва бошқалар. Шифобахш гиёҳлар – дардларга малҳам (*фитотерапия*). Тошкент, Ўзбекистон, 1994 йил.
36. Лавренов В.К., Лавренова Г.В. Современная энциклопедия лекарственных растений. Издательский Дом «Нива», Санкт-Петербург-Москва, 2006 год.
37. А. Ситель. Гимнастика для сосудов. Москва, «Метафора», 2008 год.
38. И.П Неумывакин. Перекись водорода. Мифы и реальность. М-СПб.: «ДИЛЯ», 2009 год.
39. Абдулазиз Саиднуриддин ўғли. Ўзбек халқ таботатидан ўғитлар. Тошкент, «Экстремум Пресс», 2009 йил.
40. Абдулазиз Саиднуриддин ўғли. Ўзбек халқ болалар таботатидан. Тошкент, «Вектор-Пресс», 2009 йил.
41. Л.А. Буланов. Заболевания позвоночника и суставов. Методы лечения. М.: «ЭКСМО», 2009 год.
42. Тиббиёт қомусий луғат. Тошкент, Қомуслар бош таҳририяти, 1994 йил.
43. Ойдин Солиҳ. Хақиқий тиббиёт (*Йўқотилган шифо узидан*). Istanbul, “Sembol Basim” босмаҳонаси, 2009 йил, 484 бет.

44. Каримов В.А., А. Шомахмудов. Халқ табобати ва замонавий илми тибда қўлланиладиган шифобахш ўсимликлар. – Тошкент, Ибн Сино номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1993 йил. – 320 бет.
45. Х.Х. Холматов, А.И. Қосимов. Русча-ўзбекча доривор ўсимликлар луғати. – Тошкент, Ибн Сино номидаги нашриёт-матбаа бирлашмаси. 1992 йил. – 200 бет.
46. Аҳмад Муҳаммад Турсун. Табобат китоби. Тошкент: «Муҳаррир» нашриёти, 2010 йил.
47. Юнусжон Толипов. Мойчечак (Ромашка). -Т.: «Юрист-медиа» маркази, 2011. - 40 бет.
48. Ҳаким Давоий ал-Ғилоний. Фавойиду-л-Инсон (Инсонларга фойдалар). – Т: МЧЖ «Мажнунтол» фирмаси, 1991 йил, - 64 бет.
49. Анвар Мадраҳимов. Ибн Сино шифобахш ўсимликлар хақида (дамлама, қайнатма ва малҳамлар). –Т.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» давлат илмий нашриёти. 2012 йил. – 128 бет.
50. Абу Али ибн Сино. Тиб қонунлари. –Тошкент: «Фан» нашриёти, 1982 йил.

*Амал қилса олимлар дину ойин ёруқи,  
Кўрса бўлур аларни ранги рўйи кўркини.  
Амал қилмай қол илмин, ўқуй билмай қолганлар,  
Орқасига кўтарур қирқ эшакни юкини.  
Хожимен деб лоф урма, ушбу дунё бепоён,  
Биламен, деб айтма, сен, кўнгилдаги чиркини.*

*Аҳмад Яссавий*





*Муаллиф: **Аюпов Равшан Хамдамович**, фан доктори, профессор, 1950 йилда Тошкент шаҳрида туғилган, дарсликлар, монографиялар, ўқув қўлланмалар ва илмий-оммабоп рисоалар ҳамда бир қанча илмий мақолалар тайёрлаган ва нашр қилган.*



